

152174

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

М. КОЦЮБИНСЬКИЙ

ПЕ-КОПТЬОР
ПОСОЛ ВІД ЧОРНОГО ЦАРЯ
ВІДЬМА

(ОПОВІДАННЯ)

ляйпціг
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

BERLIN W62 / ЛЬВІВ / WINNIPEG MAN. (Canada)

М. КОЦЮБИНСЬКИЙ

ПЕ-КОПТЬОР
ПОСОЛ ВІД ЧОРНОГО ЦАРЯ
ВІДЬМА

ОПОВІДАННЯ

НБ ПНУС

152177

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ—ЛЯЙПЦІГ

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Українська Накладня
с. з. о. п.
BERLIN W 62
Kurfürstenstr. 83

Книгарня Наукового
Тов. ім Шевченка
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Ukrainśka Knyharnia
i Nakladnia
860 Main Str.
Winnipeg Man. (Canada)

Досі появилися оці книжки:

- 1—6а. Лепкий Б., Начерк історії української літератури (до нападів Татар). I, нове ілюстроване видання.
7. Левинський-Нечуй Ів., Запорожці.
8. Ляфонтен Ж., Байки (в 4 образахма).
9—11. Карпенко-Карий, Суета, нове видання.
12—14б. Крушельницький Антін, Іван Франко, поезія (Літературні характеристики укр. письменників, I).
15—16. Руданський С., Співомовки (зі вступ Лепкого).
17. М. Вовчок, Девять братів і десята сестричка Гаял.
18—20. Ахеліс Тома, др., Начерк соціології.
21. Мамін-Сябіряк Д. Н., Чутлива совість.
22—23. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть I.
24—25. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть II.
26—27. Кміт Юрій, В ватіяку й на сонці оповідання.
28—29а. Збірник народніх пісень і дум.
30—33а. Чайківський Й., Всея історія I, стар. віки (зі ілюстр.).
34. Кіплінг Р., От собі казочки (з двома ілюстр.).
35—36. Кіплінг Р., От собі сторійки (з трома ілюстр.).
37. Бернзон Б., Новоженці, комедія в двох діях.
38—39. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть III.
40. Езон, Байки.
41—43б. Барвінський В., Скошений цвіт, повість.
44—47. Раковський Ів. др., Психологія, I.
48. Андреев Л., Три оповідання.
49—50. Карпенко-Карий, Хазяїн, комедія.
51. М. Вовчок, Сестра, Козачка, Чумак (оповідання).
52. Бернзон Б., Понад сили, драма.
53—56. Чайківський Й., Всесвітня історія II, серед. віки.
57—59. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть IV (кінєць).
60. М. Вовчок, Від себе не втечеш (оповідання).
61—62. Ібсен Г., Вудівничий Сольнес, драма.
63—64. Гоголь М., Тарас Бульба, повість (з ілюстр.).
65. Руданський С., Цар-соловей, поема-казка.
66. Моліер Ж. Б., Лікар-шуткар, жарт у 1 дії.
67. Котляревський Ів., Наталка Полтавка, укр. опера.
68—72. Чайківський Й., Всесвітня історія III, нововіччя.
73—74. Николішин Д., Розладде, драма.
75. М. Вовчок, Кармелюк, Невільничка (оповідання).
76—77. Геневеса, опов. (з образк.).
78. Куліш П., Орися, Дівоче серце, Січові гості.
79. Кобилянська Ольга, Некультурна, новела.
80. Кобилянська Ольга, Valse mélancolique.
81—84. Франс Ан., На білих скалах, повість.
85—86. Толстой, Л., Живий труп, драма.
87—91. Барвінський О., Спомини з мого життя, I.
92. Яричевський С., Книгачня Любов, драма.
93. М. Вовчок, Сон, Одарка, Чари, Ледащизна.
94—98. Лепкий Б., Начерк іст. украін. літер., книжка II.
99. М. Вовчок, Інстатутка.

„ПЕ-КОПТЪОР“

„ПЕ-КОПТЬОР“.

Образок.

Йон уперше наглянув Гашицу на „джоку“¹⁾.
З ухами й серцем, повними ритмичних згуків „молдуваняски“, загарітий танцями, від яких ноги так разходилися, що й хвилини не могли встояти спокійно, а кожним мускулом відповідали тактові танця, з обличчям, що сяло від радості й поту, Йон відділювався від купки парубків, підскочив до танцюючого кола, розірвав його, вхопив за руки двох дівчат... і несподівано стрівся з очима, що з-під тонких дівочих брів опекли його жаром молодости й півдня.

— Що за мара!—подумав Йон, перебіраючи ногами та скося поглядаючи на дівчину,— я її перше не бачив, здається...

Та ніколи було міркувати: музика гула, танець захоплював усю увагу.

Музики, трое чорних, засмалених циган, сиділи рядком на ослончику недалеко кола. Скрипник—сухий, миршавий парубчак у споловілих галанцях та молдуванській сорочці, нахилив аж до дека скрипки голову, вкриту замість шапки копицею чорного волосся, і з виразом цікавості та здивування немов прислухався до тих звуків, що викликав смичком з свого стру-

---

¹⁾ Джок—танець.

менту. Його сусід—клярнетист, шпакуватий вже циган, граючи, куняв; заплющивши очі, він хитавсь взад і вперед своїм важким, ситим толубом, одягненим у чорну ватовану піджачину. Часто, в хвилину найсолодшої дрімоти музики, клярнет виривався з рота і замовкав, але зловлений на гарячому вчинку, починав верещати, як навіжений. Третій музикант—сурмач—працював найщиріше. Чи то від спеки, чи з великої напруги—він був увесь мокрий. Мокра, як хлюща, сорочка обліпла його могутнє тіло, з чорного широкого виду стікали струмочки поту, а він усе грав та грав, намагаючи щоби завбільшки в повню та вирячивши очі так, що, здавалось, вони ось-ось вискочять з лоба. „Туру-туру... та... туру-туру... та...—греміла сурма, як за часів ерихонської облоги, і лиш інколи в хвилину віддишки вихоплювалось з-під гніту її тонке телікання скрипки або різкий, верескливий голос клярнета....

— „Туру-туру... та!.. Туру-туру... та!“...

З хмари куряви, яка здіймається з-під важких окованих мідяними підківками чобіт, виходить рядок молодих облич, парубочих і дівочих, впрілих, червоних, але поважних. Держучись за руки й помахуючи ними до-гори та вниз мирно, плавко і без перестанку, перебіраючи ногами й тупцюючи ними щиро, мов добрі коні на гармані, молодь, здається, не танцює, а робить якесь поважне діло, поволі й сумлінно виконує загадану роботу...

— „Туру-туру... та!.. Туру-туру... та!“—пронизує куряву домінуючий голос сурми, котиться по майдану, б'ється об муровані стіни церковці, а далі лине в простору до далеких

сяючих блакиттю грі, до синіх лісів, що суцільною лавою підпірають крайнебо.

А коло танцює. Тупають під такт „молдунянки“ ноги, здіймаються й опускаються злучені руки, мають білі хусточки в руках дівочих... Загріті танцем обличчя блищать від краплистого поту, палкі погляди частіше вириваються з-під опущених додолу повік, стриваються між собою; руки несвідомо міцніше стискають руки, груди важче дихають... А курява, розбуркана десятками тупцюючих ніг, вирвавшись з-під мідяних підківок, захоплена танцем, здіймається до-гори, крутиться, клубочиться, справляє свій „джок“... Ось вона цілком закрила танцюючих, а ось знов, як з хмари, виткнувся рядок хлопців та дівчат і оживив образ ясними барвами строїв, молодими розпаленими обличчями...

Душно... Сонце, поволі спускаючись на захід, більшає, немов росте, яснішає, розпалюється. Повітря—сам світ, сам жар. Наче золотом сіткою оповито майдан, коло, музик, різнобарвну і різновікову юрму глядачів, що зібралась круг кола.

Гамір стоїть над майданом. Чутно, як хтось витягає воду з колодязя: довгий немазаний журавель немилосердно скрипить. Кілька-сот-устна юрма шумить, як злива улітку. Дитячі вигуки, регіт молоді, тупання здорових ніг у танці, тонке телікання скрипки, верескливий галас клярнета—зливаються в якусь чудну, але гармонійну мішму, над якою усе ж таки домінує сурмачеве „туру-туру... та“, що здіймається над майданом, б'ється об стіни церковці, а далі лине в простору, засипану гарячим соняшним промінням.

Враз музика увірвалась. Коло зробило ще по інерції рух, але туж мить розірвалось, дівчата пірхнули в юрму, лишивши хлопців. Гашица теж метнулась, але її затримала сильна рука. Вона здивовано озирнулась на Йона, що сяючи від поту й задоволення, грав до неї очима та міцно тримав за руку.

— Пусти — сіпнула дівчина рукою й зашарилась.

— А що даси? — жартував Йон, ще дужче стискаючи її руку.

— Чого займаєш, коли я тебе не знаю? — шарпнулась Гашица, почервонівши з напруги.

— Я — Йон, син мош-Костаки... А ти чия?..

Але в ту ж мить дівчина, скориставши з Йонової неуваги, висмикнула свою руку і стрибнула від нього так прудко, що її навроч-малена спідниця аж залопотіла, мов короґва на вітрі.

— Угадуй — чия!.. — крикнула вона на бігу й, обернувшись до Йона, опекла його палким поглядом чорних очей...

Парубок з досали пошкрябав за вухом, аж шапка йому злізла на ніс, і посунув до товариства, що стояло з боку гурточком.

Товариство стріло його парубоцькими жартами: один обняв за шия та притяг до себе з такою силою, аж Йон заточився; другий так стис Йонові руку, що сльози виступили йому з очей, але парубок не образився. З веселою усмішкою по широкому безвусому виду, подзьобаному зрідка віспою, Йон поглядав то на купку дівчат, де стояла Гашица, то на свої крамі шлейки, що перекинувшись навхрест поверх сорочки на його могутніх грудях, підтримували темнозеленого сукна широкі шара-

вари з червоними викотами при чоботях. Ті шлейки нові, блакитні, з срібними клямрами, притягували до себе заздрісні погляди парубоцтва та приязні дівочтва, що приємно лоскотало пиху властникові тої чудової новомодньої річі. Отож заклавши по два пальці за блакитні шлейки й задержши чванькувато до-гори голову, Йон звернувся до одного з парубків.

— Не знаєш, фраце, чия ота фата? ¹⁾ — й показав на Гашицу.

— Котра? ота коза дика в білій спідниці?

— Вона, вона...

— Та ж то Гашица, дочка Штефанаки Мици, що вітряк має. Хиба не знаєш?

Тю, як це він не примітив такої гарної дівчини? Певно вона не часто ходить на цей „джок“, тим що сидить аж край села, — міркував собі Йон; коли це враз звуки жвавої „булгарьски“ сполохали його міркування.

Кілька парубків скочило до танцю, потягнувши за собою дівчат. Йон підглянув, де стала Гашица, і розірвавши в тому місці коло, вхопив її ззаду за пояс. З дивною для натружених ніг легкістю почав він тупати та перебірати ногами, з усмішкою поглядаючи на свою сусідку. Гашица чула той погляд і, опустивши очі до-долу, червоніла.

Танець скінчився. Піт струмочками стікав по обличчю у Йона. Гашица, червона й задихана, розгорнула білу хустинку, вишивану навкруги заплоччю, щоб утерти впрілий вид, але по дорозі до обличчя хустина стрибнула, майнула вишиваним кінцем і опинилась в руках у Йона.

¹⁾ Фраце — брате; фата — дівчина.

— Вале! ¹⁾—скрикнула з несподіванки дівчина і вхопила миттю вільний кінець хустини.

Йон тяг хустину до себе, Гашіца до себе. Сцена та відбувалася мовчки, з однаковим завзяттям з обох боків, і тільки по обличчю дівчининому пробігала инколи смужка не то досади, не то таємного задоволення від парубкового залицяння.

Переміг сильніший. Видерши хустину, Йон пустивсь на-втьоки, утираючи нею на бігу впріле обличчя. Гашіца—за ним.

— Віддай!—змагалась вона сердитим голосом, хоч очі так і грали до парубка.

Але той зручним рухом склав хустину косинкою, закинув собі на шию і зв'язав під бородою вузлик.

— Віддай!

— А що даси?—дратував Йон Гашіцу, захищаючись від неї про всякий випадок простягнутою рукою.

— Віддай, кажу!..

— А губенята даси?

— І-гій, навіжений?—скривилась Гашіца наперекір сяючим очам.—Не мала роботи цілувати!... Краще носи хустину!..

— Оттак би давно!... З розумом „фата“!—тріумфував Йон і приступивсь ближче до дівчини.

Зрадлива дівчина очевидячки тільки й чатувала, аби стягти хустину з шиї. Та Йон мавсь на обережності. Схопивши одною рукою простягнену до хустини руку, він другою обняв Гашіцу за стан і міцно пригорнув до себе.

¹⁾ Вале—сй.

— Сиди тихо!—сикнула та на нього, слабо випрочучись з обіймів.

Саме в той час вдарили музики. Щасливий Йон скочив до танцю й потяг за собою Гашіцу.

Вже до кінця танців Йон не відступавсь від Гашіци: він формально залицявся, а дика спочатку дівчина де далі рахманішала, лоскотучи парубкове серце палкими поглядами.

Сонце сідало. Глядачі поволі потягли додому, молодь теж розсипалась. Майдан пустів, тихшав. Музики останніми згуками попрощалися з гаснущим днем; тільки курява якийсь час крутилась ще в червоному промітті, а далі й вона почала тихо опускатись на чорну тінь від церковці, що перетяла майдан аж до протилежних хат!..

Минуло кілька днів. Йон тільки й марив про Гашіцу. Де б він не був, що б не робив—усе йому ввижались палкі, чорні, з поволокою очі дівчинині, її рівні брови, пишний стан. Він тільки поцмокував з задоволення. Гарна „фата“, нічого сказати! Можна б і посватати. А яка рахманна, як вона йому у вічі дивилася, коли він смалив до неї халявки!... І з дивною яскравістю уявився парубкові пам'ятний джок, обізначалась в ухах мелодія „молдуваняски“, згадалась сцена з хустинкою. Уява була такою живою, такою яскравою, що Йон мимохіть схопився рукою за хустинку, яка й досі обіймала його шию, немов боявсь, що рука пустовливої дівчини ось-ось простягнеться знебачки до його шиї та стягне так легко здобутий трофей.

Раз він переняв її біля церкви, перед службою божою. Дівчина йшла у святній одежі, вся накрохмалена, запишавшись. Біла з червоними

цятками курточка її, трохи зайложена на стані з правого боку, де лишили слід свій запрацьовані руки танцюристических кавалерів, краще сказати, зайложене місце на куртці—викликали у Йона рій солодких спогадів, розпалили його серце. Але при людях, перед церквою, якось ніяково було виявлятися з своїм почуттям, то ж Йон лиш звичайно привітався, а решту домовив очима.

Вдруге... це було так.

Вечірньою добою, коли сонце сідало за далеким чорним лісом, він повертав з роботи на винограднику в юрмі парубоцтва. З веселою розмовою тихо посувалася юрма з гори в долину, коли з юрми враз розлягся характерний не то крик, не то іржання:

—І-го-гоо!...

—І-гі-гі-іі! — почулося з-низу в відповідь тонко, верескливе гукання й незабаром парубки побачили в долині гурток дівчат, що з величезними сапами на плечах хутко посувався курною дорогою.

—І-го-го-го-гі-іі!...—дико, не своїм голосом, мов орда, заревли всі парубки, пускаючись з гори бігцем на-вперейми дівчатам.

—І-гі-гі-гууу!...—пекельним хором відповіли дівчата, тікаючи від парубків.

Галас знявся неказаний. Околишні гори підхопили той галас і понесли його далеко, кидаючи з гори на гору та полохаючи сонну тишу рожевого вечера.

Йон не стямився, як з розгону наскочив на Гашицу, обняв її за ший і мідно притис до себе. Груді його важко дихали від прудкого гону, дотик молодого теплового тіла дівочого сп'янив його, затуманив йому голову. Серед дикого

вереску та писку йшов він, щасливий, обіймаючи Гашицу, та щось промовляв до неї, чого ані сам, ані дівчина гаразд не розібрали. Крикнява тим часом стихла... Вже під селом Гашица вирвалася з обіймів Йонових і пуснула в крайню хату, що стояла на белебні по-за вітьряками.

— Так от де вона сидить,—подумав Йон, роздивляючись стару звичайно збудовану молдуванську „касу“ під очеретяною стріхою, а широким піддашем, заґратованими вікнами та поцяцькованими синькою стінами. Біля хати був льох, а навкруг простороного двору стояли „копниці“ на кукурудзу та повітки. На вулиці, під самими ворітьми, з'явся над колодязем новий журавель, немов сторожив вхід до оселі. За ворітьми гризлись дві здорові собаки, але, помітивши Йона, одностайно кинулись на нього, припадаючи до ніг, аж поки він не зник за рогом вулиці.

Ще на воротах почув Йон сурмовий голос батьків, що вилітав крізь одчинені двері. „Нунте ші Буковіна!“¹⁾ — греміла улюблена лайка мош-Костаки й викликала усмішку на синові уста.

— Це вже батько розходився,—думав Йон про галасуватого та несердитого батька.

Дух свіжої мамалиґи приємно полоскотав йому нюх, коли він переступив поріг хати, мати Йонова, стара сухорлява Аніка, саме виїняла з низької печі—„коптьора“ казанок і викинула з нього жовтий, запашний і паруючий буханець мамалиґи на триногий „мас“²⁾.

¹⁾ До слова: „весілля і Буковіна“—лайка, якої й сами молдувани не розуміють.

²⁾ Мас—стіл.

Мош-Костаки, високий огрядний молдуван, з червоним, як перчиця, обличчям і ще червоною шиєю, що так виразно відбивалась від його білої одежі—довгої, за коліна, сорочки, підперезаної червоним поясом, та білих штанів,—сидів на лаві й енергично вимахував руками та мотав головою, вкритою копицею рудого з сивиною волосся. Неголена борода, найжившись, мов їжак голками, сивою щетиною, здавалось, поділяла обурення свого хазяїна і ладна була разом з ним стати до бою з ворогами.

— Нунте пі Буковіна!—гукав Костаки.—Він думає, що як має вітряк, а я ні, то можна мене зневажать перед миром!..—Га! „драку“¹⁾! Мош-Костаки не останній з молдуван... що?

— Хто? хто такий?—спитався Йон.

— Хто? А отой Мица Штефанаки, що сидить край села за вітраками...

Йон з цікавістю вислухав історію сварки, що зчинилась в коршмі за квартою вина межі його батьком а батьком Гашіциним.

— Але я не подарую!.. Що?.. Чи там багатий, чи не багатий, а Домну-Дзев²⁾ для всіх молдуван один... На суд його! Судом дійму чортового мірошника. Що? Нунте пі Буковіна!..—І роздратований мош-Костаки поспішно висмикнув затканий з-заду за поясом кисет з тютюном.

— Е-е!—скептично протягла Аніка,—що ти йому зробиш? „Ла богат мержи пі драку ну колак, да ла сарак ніш бой ну траг“³⁾.

Кінець тої сентенції почувся з сіней, куди

¹⁾ Чорт.

²⁾ Господь Бог.

³⁾ „До багатого й чорт з калачем приходить, а у бідного й воли не тягнуть“.

з поміччю хазяїчиною перебрався й мас з паруючою мамалигою.

— А йдїть вечеряти!—поклікала Аніка.

Мош-Костаки заткнув кисет на місце й заходивсь коло вечері. Відриваючи по шматку мамалигу та бгаючи її в руках на галки, він мачав ті галки в юшку з квасолі, щиро запровадену перчицею, вилдовлював з юшки стручки перчиці та з смаком гриз їх, немов свого ворога, від чого червоний вид його палав, як на заході сонце. Запивши вечерю вином з глечика, старий звернувся до Йона:

— Поженеш коні на пашу, бо завтра вдосвіта поїду в волость позиватись.

Аніка тільки зітхнула.

Йон хутко упоравсь: „манта“¹⁾ вже на спині коня, залізне путо брязчить в руках. Спочити лиш на коня—й гайда!

Вечір м'який, тендий. Курява, збита чередою, знов лягла на землю. На блідому, стомленому небі блімнули де-не-де зірки. Йонові забаглося проїхати повз Гашіцину хату; правда, йому не по дорозі, навіть зовсім у бік, але молодий парубок не може встояти проти спокуси. От уже й вулиця знайома... он і вітряк повільно помахує крилами, мов величезний птах... а ось і журавель схилив довгу шию у колодязь, щоб вилловить звідти відро води. Для кого-то він так працює, аж скрипить, бідолашний?

Йон порівнявся з колодязем, глянув—і аж йому щось йойкнуло в середині з несподіванки. Гашіца, жваво перебіраючи руками, витягала з колодязя воду. Тонка бомбакова сорочка цілком

¹⁾ Світа.

обіймала її молоде тіло, рельєфно обмальовувала круглі плечі, міцні руки, високі трямкі перса.

Йон не встиг навіть тпрукнути на коні; вже коли вони проминули колодязь, Йон гвалтом затримав їх, скочив на землю й підійшов до „фонтіни“¹⁾, тягнучи за собою здивовані коні.

— Добри-вечір!...

— Спасибі вам...

Гашіца, зашарившись вся, навіть не глянула на парубка; зір її потонув десь у чорній глибині колодязя.

Мовчанка.

— Дай-но води напиться.

Гашіца мовчки присунула куфу.

Але замість того, щоб пити, Йон схопив Гашіцу за руку й потяг до себе.

— Сиди тихо!—сикнула та,—побачуть!...

— Нікого нема!...

І Йон потяг до себе дівчину. Вона не пручалась.

— На що займаєш, коли не думаєш брати?..

— А пішла б за мене?—питав він, присо-вуючи до неї своє широке та дзюbate обличчя, загірте й сяюче.

Але у ту ж хвилину нетерплячі коні шарпнули у бік і мало не збили з ніг Йона.

— Тпруу!.. бісова худоба!..—скрикнув він, сіпнувши замотану на руку поворозку.

— Гашіца, ме-ей!..—розляглося рівночасно від хати.

Гашіца, заметушилась, вхопила спішно куфу і прожогом кинулась у ворота.

— Я ще прийду до тебе!.. вночі,—почула вона за собою голос Йонів.

1) Колодязя.

Йон скочив на коня й оперіщив зо злости поворозкою „бісову худобу“, що перервала йому найцікавіше місце залицання.

Коні невдоволено крутнули головами, шарпнули з копита і понеслися вулицею, збиваючи густу кураву.

Ось вигулькнула з-за гори ціла колонія вітряків і обступила Йона з обох боків дороги. Одні—чорні та спокійні, тихо стоять, розчепі-ривши чорні, як у кажана, крила на тлі вечір-нього неба. Другі, сяючи крізь відчинені двері червоним світлом, рівно та плавко вимахують крилами і, здається, от-от здіймуться з місця та полинуть кудись у простору.

Коні вибігли на гору, пішли підтюпцем. По горі замріли широкі лани кукурудзи, повіяло польовими пахощами. Хороше зробилось на серці в Йона.

Фрундзу верді семінгу.

Тбіті тпругле ку норобку!...

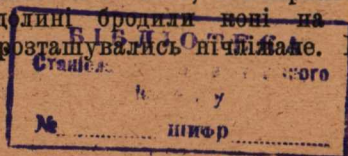
затяг він журливим голосом безконечну пісню!...

Коні пішли ступою, форкаючи инколи від курави, залізне пучо стиха побрязкувало, тужлива пісня котилася широкими ланами.

Ось дорога скрутила в бік, побігла з гори в долину!.. Широка й безкрая долина зачорніла поміж пологими горами. Приемний вохкий холод обхопив зразу Йона, коні весело заіржали, піднявши до-гори голови!.. Оя, поміж чорними комишами, блиснула спокійна вода озерця!.. Десь далеко крякають жаби!.. Біла пара тихо здійсмається до-гори і клубочиться по-над комишами!.. Небо потемніло, заискрилось зорями!..

По долині бродили коні на памі. Круг багаття розташувались піднімає. Йон пристав

771251

до них. За розмовами про дівчат, вино, набір рекрутський, за звичайними парубоцькими розмовами не помітили навіть, як наблизилась північ. Йон поклав рушити на село. Він звернувся до парубків з проханням доглянути його коні, обіцяючи за це око вина. Охочих до вина знайшлося чимало. Йон скинув манту і в одному лейбіку подався на гору, до села.

В селі саме розпіялись півні, коли Йон наблизився до вітряків. Він звільнив ходу.

Село спало. Хати ледве сіріли в темряві ночі, контури розпливались. Щось пагадувало кладовище з його тишею, таємничістю, надмогильними хрестами.

Серед мертвої тиші Йон чув, як калатало його серце, як ступали ноги, взуті в постоли, по м'ягкому килимові пілу.

Але ось уже журавель від колодязя... ось і паркан чорніє. Йон на-вшпиньках підійшов під паркан, перегнувся і заглянув у двір. Темно. Тільки на широкій призьбі біліє щось... рядна певно, під якими спить покотом ціла родина. Йон виїсся на руках, перегнувся, налігши грудьми на паркан, і безгучно переліз на другий бік. Тут згадав він про лихих собак, що проводили його нині вулицею, і зупинився, вагаючись. Але треба було на щось зважитись. Йон звівся на-вшпиньки, подався толубом наперед і тихо, мов кіт, посунув до призьби... От він уже на середині двору... ще трохи... „Але що то чорніє? певне собака?“—подумав він і зупинивсь, затаївши дух.—„Ні, то не пес, а колода, кинута серед двору“. Йон посунув далі і мало-мало не наступив на собаку, що, звернувшись калачиком, спала під хатою. Але от уже й призьба. Йон зупинивсь. На нього тхнуло

теплом з піддашя, а з-під білих ряден почулося сонне соніння та храління.—„Котре—Гашіца?“—питав себе Йон, водячи очима по рядкові закутаних фігур... „Мабуть ця“—рішив він урешті... Рука його злегенька посунулася по закутаному тілі, намацала лікоть, плече... і раптом наткнулася на шершаву колючу бороду.

— А-а-а!—почулося рівночасно сонне бурчання.

Йон так і скаменів, так і заляк з протягненою над бородою рукою. Серце перестало йому битись у грудях. Минула хвилина. Знов тихо.

Йон, як тінь, посунув далі. Чиясь маленька нога виткнулась з-під рядна. „Ні, це знов не Гашіца“... Вже на кінці призьби пізнав Йон Гашіцу по чорних косах, що вибились з-під рядна і лягли на ньому, як дві грубі гадюки.

— Гашіце!.. Гашіце!..—пошепки кликав він її, злегенька сіпаючи за плече. Але дівчина спала, як забита.

— Гашіце, прокинись... то я—Йон...

Гашіца повела неспокійно головою, раптом схопилась і сіла на призьбі, протираючи очі кулаком.

— Гашіце,—благав Йон,—ходім звідсіль в садок чи куди...

Гашіца відвела від очей кулак, глянула на Йона і вжахнулася.

— Ти чого прийшов? Тікай зараз... почують...

— Не почують,—шепотів парубок і потяг її за причілок.

— Я казав, що прийду, от і прийшов,—потішав він Гашіцу, держачи її за руку, й оповів їй, як наколов собі руку батьковою бородою.

Гашіца дивувалась його сміливості та сміялась.

— Знаєш що, я так хочу пити, аж у мене серце горить... Чи нема чого напиться?—скінчив він.

— В сінях вода стоїть...

— Ат, що вода! Чи не лишилось часом в карафці вина?

Гашіца задумалась.

— Стій!—сказала вона.—Я зараз!—і подалась до хати.

Відчинивши тихенько сінешні двері, а потому й хатні, вона полізла в мисник, памацала там тоненьку воскову свічку та сірнички, потому налацала на стіні ключ від льоху і так же тихенько вернулась до Йона.

— Ходім!—покликала вона його, подаючись наперед.

Вони пройшли повз сплячих на-випинячки одно за другим, повитягавши сторожку шії.

Коли проходили повз собаку, та загарчала з просоння, але не прокинулась.

Гашіца відчинила льох. На них війнуло холодом та специфічним духом льоху. Пройшли кількі ступенів у темряві, а потому засвітили свічку. Темрява пірхнула від світла і забилась по кутках.

Гашіца приліпила свічку до бочки. Дев'ять таких бочок повних вина, повипинали боки і розляглись пишно підковою по-під стінами льоху. Відра й куфи, великі і малі, стояли осторонь. Льох дивився поважно, похмурно навіть. Тільки чорні тіні від нерівного світла тонкої жовтої свічки жахливо хилиталися.

— Котре біле?—збудив тишу Йон.

Гашіца мовчки взяла куфу, приставила до бочки і висмикнула чіп. Прозора злотиста рідина цівкою впала на дно куфи й зашуміла.

Коли вино сягнуло до половини посудини, Йон зупинив Гашіцу.

— Доволі!

Парубок обхопив куфу руками, підніс до рота, здмухнув піну й пожадливо припав устами до вина.

Гашіца, спершись на бочку, не спускала ока з свого милого, немов розкошувала його приемністю.

— Бун джін¹⁾,—відсапнув нарешті Йон, втираючи уста рукавом та ставлячи долі куфу.

— Дуже дякую,—додав він, обіймаючи та пригортаючи до себе Гашіцу. Дівчина не пручалась. Йй так добре було в обіймах милого, вона так солодко затремтіла від дотику тих сильних, жиливих рук, від того тепла молодого любого тіла. В ухах немов дзвенить щось, в голові якийсь туман. Вона наче з-за стіни чує Йонів голос, його слова.

О! вона не жалкуватиме, що покохала його... Його всі парубки бояться, бо він сильний... Хто з ним зрівняється силою? Ніхто! Он учора Петраки, теж сильний „флакєв“²⁾, намісь боротися з ним, то він, Йон, як хрюпнув ним об землю, то мало з парубка душа не втікла... А хитрий він який!.. До всього хитрий... Його й у війську не битимуть, як доведеться йти на місяць, бо він і „русешті“ знає... От—котрий втне так: „Веруу... діноо... Боа... цадер... жите—тца... небо—земля... відьма... не відьма“...

Йон навіть пустив Гашіцу, так його захопили ті незрозумілі чужі слова сгед'а—„русешті“...

¹⁾ Дорбе вино.

²⁾ Парубок.

Жахливе світло воскової свічки ледве осявало Йонову фігуру, його опущені до-долу руки, дзюbate обличчя з виразом скупченої уваги, широкі уста, що чудно кривились при вимовлянню незрозумілих слів. Йон монотонно цдив слово по слові, а Гашица, згорнувши руки, слухала, мов зачарована.

— Який він розумний!—подумала вона, почувавши в грудях новий приплив почуття.

— Біне? ¹⁾—поспитав Йон скінчивши.

— Таре біне! ²⁾—прошопотіла Гашица. Тільки я нічого не зрозуміла.

— Га! Цього й хлопці не розуміють, не то дівчата.—І з цими словами Йон видудив решту вина з куфи. Теплою розіллялось вино по тілу; в очі блиснув огник... на серці стало легко, в голові ясно, ноги та руки набули силу й рухливості.

Задерши голову та заклавши пальці в кишені лейбика, Йон з почуттям власної висшости звернувся до Гашиці:

— А знаєш ти, що таке присяга?

— Ні, не знаю,—сумно відповіла дівчина.

— Не знаєш? Присяга ест... клятуа... дан... ая... пре... Боо... христо... спаси... веру... прауду...

— Тц... тц!..—широ дивувалась Гашица, мотаючи головою.—Яке ж воно трудне...

— Ет, що то трудне!—розпалювався Йон,—я і з рушницею всю муштру знаю. Хоч—покажу?

Йон крутнувся по льохові, витяг з кутка мітлу з довгим держалном, став у позицію, підняв кумедно до-гори плечі, так що голова схо-

¹⁾ Добре.

²⁾ Дуже добре.

валась межи ними і, забуваючи на небезпечність свого становища у чужому льохові, на весь голос закомандував:

— Руж на пле-чо! Ас-два... ас-два...

Вся фігура Йонова—з випнутими до-гори плечима, між якими стирчало дзюbate обличчя, з притиснутою до боку мітлою та ногами, що мов у півня далеко закидалися наперед,—здавалася Гашиці такою кумедною, що вона не могла вдержатись від сміху, але Йон не помічав того сміху. Він гасав по льохові, важко гупаючи ногами та вигукуючи на голос:

— Ас-два... ас-два!.. Руж вол-но!..

Враз знадвору почудось несамовите гавкання, а за хвилину грубий чоловічий голос:

— Хто там?

Йон так і присів на місці. Гашица, почувши батьків оклик, кинулась до свічки і вмить загасила її. В льохові стало чорно й тихо; лиш знадвору долітали сюди гавкання собаки та важке чалапання ніг.

— Хто там?—вдруге поспитав голос.

Йон сидів у пітьмі та з міною дурника вдивлявся у темряву. Гашица тремтіла за бочкою.

Але трохи згодом на дворі все стихло: собака поскавучала та й замовкла, чалапання розвиллось десь у нічній тиші.

— Гашице!—пошепки обізвався Йон.

— Чого?

— Де ти?

— Отут за бочкою...

Йон напомацки дочовгався до Гашиці і пригорнувся до неї. Якусь хвилину вони сиділи мовчки.

— Ходім звідси,—обізвався врешті Йон.

— Боюся, хай потому...

Але їм хутко докучило отак сидіти, і вони, держачись одно за одне та спотикаючись на бочку, потихеньку вилізли з льоху.

— Ходім на виноградник,—намісся Йон. І хоч Гашіца гнала його додому, а не могла встояти проти палких благань милого й сама не помітила, як опинилась за хатою, на стежці до виноградника.

Серед темних крислатих кущів обібрали вони собі місцину. Йон нарвав на обніжку трави і простелив долі.

Чорна пухка земля дихала вохкістю, старі роскішні кущі здіймали до-гори, мов руки, цупке галуззя, крізь чорне лапате листя лиш де-не-де мигтіла зірка. Було холодно, моторошно якось. Гашіца несвідомо пригорнулась до Йона, цілою істотою віддаючись гарячим пестощам...

Починало вже сіріти, коли вони розійшлися: Йон щасливий, задоволений, Гашіца засоромлена, з опущеними до-долу очима, з почуттям якоїсь ваги, якогось неоправного лиха...

Сливе що-зочі сходились парубок з дівчиною у виноградному садку.

Час линув. Весна зростала в літо—душне, сухе, палюче. Кущі винограду обличли блідо-зеленими китягами, кукурудза по ланах розпустила коси, ячмені почали половіти, немов сивина старости злегка торкнула буйну рослинність землі.

Зів'яла та посохла й трава, якою вистелив Йон своє кубелечко на винограднику... ба! зав'яло з часом та почало гаснути в серці Йоновім і почуття до Гашіци.

Що раз рідше перескакував він темної почі огорожу знайомого виноградника, що раз радніше задивлявся на других дівчат. Докори та

сльози Гашіци, що помічала Йонову зраду, ще більше відтрчали від неї парубка.

Легкість, з якою підбив він серце дівчини,—без боротьби взяв від неї все, що можна взяти в дівчини,—скоро згасила вогонь першого кохання. Милування, таке солодке для дівчини, втратило для нього всю повабність новини. Гашіца просто докучила Йонові.

Спершу Йонові й на думку не спадало кинути дівчину. Що ж, він звів її, він мусить і одружитись з нею: Якої б заспівали батьки її, щоб сказали люде, гей! як би глянув на це батько Йонів, палкий, але справедливий мош-Костаки?..

Але помалу-малу, коли нехить до Гашіци зростала в серці Йоновім, той самий батько його, палкий мош-Костаки, з'явивсь в очах Йонових його рятівником у прикрій ситуації. Йон нагадав собі сварку свого батька з батьком Гашіциним мош-Штефанаки й учепивсь за ту ворожнечу батьків, як за спосіб рятунку.

Щоб його батько та згодився взяти за невістку дочку свого ворога? Зроду-звіку...

Він, Йон, і радніший би посватати Гашіцу, так що ж, коли батьки ворогують поміж себе і ні за що не пристануть на це.

Йон так увірував у створену ним причину, аж йому жалко стало, що він не може посватати Гашіцу.

А щоб не завдавати дурно собі й дівчині жалю, він перестав ходити до Гашіци, не вважючи на її сльози та благання...

Наїстали жнива. По ланах розсілись полукипки, осміхались хліборобам, прохались на гарман. Висока й міцна, як дубина, стояла по горах кукурудза, вип'явши на показ грубі качани; виноград по садках жовтів, наливався.

Червоне, як перчиця, обличчя мош-Костакове з задоволення ще червонішало, коли він поглядав на ту благодать. „Треба одружити Йона в-осени“,—поклав він, а позаяк замір його не був таємницею, то Йон хутко довідався про батькову волю, і не тільки підляг їй, а цілком поклався на батьків смак.

Тому то через деякий час, в вільні години, Йон уже з санкції батькової зазірав у чорні очі присадкуватій Домніці та носив на пальці мідяну каблучку від неї,—це перше з пут чигаючого на парубків Гіменея...

А Гашіца?

Ось лежить вона на призьбі, уклавшись на ніч біля матері. Батько ходить по подвір'ю, стиха промовляє молитву до зоряного неба. Чутно його зітхання, окремі слова молитви. В тиші нічній виразно чутно, як крикають жаби в долині у ставку, як клекотить довгим носом чорногуз на сусідній стрісі. Гашіцу драгче, що батько так довго молиться. Коли б він швидко поснув вже, бо Гашіца нині сподівається милого, їй треба незабаром бути на винограднику. А чи прийде ж Йон?... Напевне прийде... Гашіці треба, щоб він прийшов, треба поважно розмовитися з ним. Ах, той Йон!... У неї серце так наболіло через нього, в неї голова така намучена від думок про нього... Вона не може вже думати. От якісь шматочки, якісь клаптики думок та образів мигнуть на хвилю в голові, зачеплять наболіле серце... І зникнуть... Ось він, приклавши мітлу до боку, червоний і гарний, маширує по льохові... Ось на винограднику, серед густих кущів, пригортає він її, розмовляє про їхнє весілля, спільне життя. Зрадник!... зрадник!... Що люде говорять про Домніку? Не-

вже він проміняв її на другу?... Та ні, ні!... Ось він крадеться десь вуличкою до виноградника, щоб пригорнути її та оповістити, коли пришле старостів... „І який там біс кубляється вночі на тому винограднику? Скоро спіймаю—поперебиваю ноги“...—чує вона суворий батьків голос і тремтить... Їй страшно, страшно за Йона... Треба бігти і остерегти його... Дівчина зривається, сідає на призьбі... І прокидається. Темна ніч дихає вохкістю, в далекій долині крикають жаби, батько крече та перекидається з боку на бік на призьбі... Треба бігти, Йон чекає. Але й бігти не можна, батько не спить ще, помітить...

Гашіца лягає знов, причаївшись сплячою. Солodka знемога обхоплює її тіло, сон так і липне до очей, але дівчина перемагає його, жадливо прислуховується до батькового дихання, що стає все рівнішим і рівнішим...

От тепер можна: батько поснув...

Гашіца потихеньку висувається з-під рядна, обережно ступає босими ногами і никне врешті за причілковою стіною...

На винограднику тиша. Чорне, збурене море виноградних кущів хвилями збігає з гори в долину... Гашіца впірнула у те море й опинилася в знайомому закутку. Йона ще нема. Гашіца сідає під кущем і, обнявши коліна руками, наважується чекати парубка. З-під гіллястих кущів дихає на неї тепле повітря, насичене пахощами чорнозему.

Все—і це повітря, і покручені лози і зів'яла трава—все це мимохить нагадує їй щасливі хвилини її життя. От Йон обіймає її. От кленеться, що до віку кохатиме її... А тепер?... Вона нині мусить сказа... О! щось іде... Це

певне він... Ні, то хтось инший пройшов стежкою у село... Вона скаже йому, що вже годі відкладати сватання... годі дурити її... Здається, Йон іде... Чутно якийсь рух здалеку...

Гашіца висовує голову по-над куці й на сторожується... Знов не він: коняка на горі пається, а нічна тиша підхоплює її важке ступання...

Ах, Боже!... Коли ж він прийде?... Вже пізно... А їй конче, конче треба, щоб прийшов і довідався, що незабаром... Ай, сором, як вона це скаже?... А треба, бо тоді він напевне відкинеться від Домніки та пришле старостів... Але чому він не йде?... Невже не прийде?... Що це—півні співають?...

Гашіца витягла ший, прислуховуючись.

Десь недалеко хриплим голосом, як відрубав, кукурікнув півень. За ним чистим і мелодійним голосом обізвався другий, а там—тишу сплячого села до решти сполохало безладне кукурікання півнів.

Дівчина сиділа, мов скаменіла.

„Ні, не прийде... Але повинен... Прийди... прийди... прийди...“—уперто думала вона в одні, складаючи в ті думки всю міць жадання. „Нема... Покинув... Через Домніку покинув... Але чекай! Та що йому зробиш?... Одружиться, а я... покинута, знеславлена... Сором!... сором!... до віку сором... Візьмуть люде на зуби, мов вітер солону... А батько!... Домне, Домне!...“¹⁾

Гашіца заплакала. Теплі, рясні сльози, приємно лоскочучи їй вид, струмочками стікали по обличчю й попадали на губи, жалісно й по-дитячи випнуті наперед.

¹⁾ Боже, Боже!

Холод пізньої нічної доби обгорнув дівчину. Вона тремтіла й плакала, а звідкись з глибини, з самого споду серця, здіймався голос, потішаючи її...

— А може прийде?... а може прийде?...

Вже над світом—змучена, змерзла й зневірена—повернула Гашіца додому, твердо поклавши побачитись конче з Йоном та розмовитись з ним по щирости, до краю...

Йон, чуючи свою провину, уникав Гашіци, але вона таки перейняла його якомсь. Йон їхав цорожняком по снопи на поле й не помітив, як Гашіца ззаду стрибнула на віз і причаїлась. Вже коли вони виїхали за село, а хмара куряви закутала віз від цікавого ока, Гашіца присунулась до Йона та торкнула його. Парубок вжахнувся, несподівано побачивши її.

— Ти як тут опинилась?... Чого?...

— Чого?... Того, що годі вже сподіватися, поки сам прийдеш... Коли старостів пришлеш?

Голос Гашіци згучав різко, суворо. Але віз так торохтів, щө Йон не дочув.

— Що?

— Коли старостів пришлеш?—скрикнула Гашіца раздратовано в саме ухо Йонові.

Йон припинив трохи коні.

— Не пришлю...—відрізав він рішучо.

— То так?... А за сором мій чим заплатиш?...

— Батько не велить дружитися...—крутив парубок, дивлячись кудись у бік.

— То тепер ти батьком забиваєш мені баки?... А тоді?... А це що?...—враз скрикнула Гашіца і вхопила Йона за палець, на якому блищала дорога для нього каблучка від Домніки.—То кохати носату Домніку батько дозволяє?... Га?...

Йон образився.

— Гей! а ти що тут таке?... Забралася на чужий віз та й лаятись?... Геть з воза!...

— Ба не піду, аж скажеш, коли свататимеш...

— Як у мене волосся виросте тут!—скрикнув завзято Йон, стукнувши пужалном в долоню. — Геть!...

Гашіца вченилась за полудрабок, але Йон сильним рухом скинув її з воза й поторохтів далі...

— У-у!—посварилася на здогін йому кулаком Гашіца, здіймаючись з землі та обтрушуючи пил з одежі.

Здість, сльози душили бідну дівчину. З голосним плачем побігла вона до села, але скоро опам'яталася, оберла сльози фартухом і подалася додому.

Не було другої ради, як признатися у всьому матері, прохати в неї поради.

Мати так налякалася, що й забула вилаяти доньку. Гей! неслава, сором!... Треба щось радити...

Послали по тітку Прохіру, звісну порадицю у таких випадках. Її захоплено на вулиці, де вона, випнувши перед себе кужіль, на ході виводила вовняну нитку та щось бубоніла до себе.

Коли за дверима почулось хляпання капців, а потому в хату всунувся кужіль, Гашіца з матір'ю були певні, що зараз побачуть гладку постать у ватованій катанці, чорній хустці на голові й під бородою, а межі тими двома хустками потужний ніс, який зразу робив враження не носа, а самого обличчя.

Тітка Прохіра докладно, смакуючи, випитала в Гашіци всі подробиці пікантної справи й авторитетно рішила:

— Треба йти „не-коптьор“... на піч...

На піч!... Перед очима в дівчини встала картина цього зневажливого звичаю, неминучість прикрої розмови з батьками Йоновими, ворогами її батька, дикі сцени, які часто трапляються при такій оказії!... Сором!... Сором!...

Все, що чекало її цими днями, здавалось їй таким гірким, таким нестерпуче пекучим, що Гашіца волила б, аби земля запалась під нею. Але що ж! Земля не западеться, а йти треба.

Умовились, що над вечір, коли в Йоновій хаті всі будуть дома, тітка Прохіра відведе туди Гашіцу, а сама дасть матері знати, чим скінчилася справа.

Як тільки добре смерклося, Прохіра забігла по Гашіцу, і сливе силоміць потягла її за собою. Дівчина була як у гарячці. П'яти немов прикипали до землі; серце кололо, в голові була одна думка, одно бажання, щоб ця дорога розтяглася без кінця-краю...

— Не журися,—потішала її Прохіра,—не ти перша йдеш „не-коптьор“... Торік Катінка Сандина таки віддалася за Ніхалаки, хоч мати його й тягла її за коси з печі... Перепало їй і від батька, ба й сам Ніхалаки наклав їй на бідність... Відолашна щось зо два місяці носила синяки на тілі... А протє...

Гашіца вже не слухала. Ось вони завернули вже за ріг вулиці... Ось вже мигнули червоно осяяні вікна Йонові хати... В Гашіци затряслись коліна. Вона вагаючись зупинилась перед ворітьми, але Прохіра попхнула її на двір...

— Йди, йди... а я тут зачекаю...

Гашіца перебігла двір, вхопила спішно за клямку і відхилила двері.

Аніка відчиняла саме скриню, мош-Костаки виймав з печі жарину для люльки.

— Добри-вечір...

— Спасибі...

Гашіца поцілувала в руку спершу мош-Костаки, потому Аніку, і не мовлячи ні слова, прожогом метнулась до печі, стрибнула на неї й заховалась за комином.

Старі здивовано зирнулися й одна думка разом шибнула їм до голови.

Аніка, стукнувши віком від скрині, кинулась і собі на піч до Гашіци, яка, мов звірок той, притулилась тремтячи в куточку.

— Ти чого прийшла?—суворо поспитала Аніка.

— А твій син чого ходив до мене?—огризувалась Гашіца.

— Мій син?... А другі й ні?... Знаємо ми вас, теперішніх дівчат!... Геть з печі!...

— Не піду, хоч забийте... Люде знають, що ніхто до мене не ходив, тільки Йон... Він мене звів, він казав... посватаю... а тепер...—ридала Гашіца.

— Нунте ші Буковіна!...—гримнув у-раз на цілу хату мош-Костаки, що чув усю розмову... —А це що?... Де Йон?...

І відчинивши двері, старий гукнув, аж шибки задреньчали:

— Йоне! ме-ей!...

Не встиг ще Йон переступити поріг, як мош-Костаки, червоний і лихий, вхопив його за плече й притяг до печі.

— Що це, сякий не такий сиону?...—гримнув він в саме вухо синові й показав на піч.

Йон заглянув у глиб і охолов, побачивши Гашіцу.

— Та це я... вона...—белькотав парубок, але батько не дав йому скінчити, потяг його в сіни й причинив двері.

Налякана Гашіца почула з сіней шамотню, якийсь ляск, немов бійку, серед котрої виривався хриплий голос мош-Костаки.

— З дочкою ворога?... зводити дівчину?... Я тобі виб'ю з голови інших дівчат... Нунте ші Буковіна!... Завтра пошлеш старостів до мош-Штефанаки.

За хвилину засапаний мош-Костаки вскочив у хату, приступив до печі й крикнув:

— Йди мені зараз, соромітнице, до твого батька й скажи йому, що завтра я, Костаки, прийшла від Йона старостів!... Чуеш?... Так і скажи...

І голосно відсапуючи, мош-Костаки важко впав на лаву.

— Домне, Домне!—стогнала Аніка, приголомшена несподіваною пригодою, та умовляла Гашіцу йти додому.

Але Гашіца крізь сльози ознаймила, що не вийде з хати, аж поки не будуть послані старости.

Аніка мусіла вкласти її на печі, а по довгій нараді з чоловіком, яка відбулася пошепки під образами, загасила світло й собі лягла поруч з Гашіцею...

Йон ночував десь на дворі; він довго не міг заснути, згадував нинішні пригоди, звівечені мрії про Домніку і, мацаючи чуба, важко зітхав на самоті серед темної ночі...

Коли другої днини вранці Гашіца йшла поруч з Йоном на гарман, Йон не обзивавсь до неї й словечком, наче не помічав її...

Але згодом, поньокуючи на коні, що бігали

кружка на припоні по снопах пшениці, Йон
скоса поглядав уже на Гашіцу, на її сильні,
жилаві руки, якими вона зручно трясла реше-
то, віючи зерно та засипаючи половою, мов
снігом, увесь гарман, і чув, що в його серці
тане завзятість, поступаючись місцем згоді з
свосою долею...

Алупка,
Квітень, 1896.

ПОСОЛ ВІД ЧОРНОГО ЦАРЯ

ПОСОЛ ВІД ЧОРНОГО ЦАРЯ.

Оповідання.

Спека врешті знесилалась. Сонце ще не зовсім сховалось за обрій, немов зачепилось за гору, а ніч уже облягалась по вохких та холодних долинах і чигала звідти на мент, коли можна буде обняти гори, оповити широкі басарабські лани кукурудзи.

Дзвоник земської почти, якою я їхав, дзеленькав монотонно — по долинах глухо, по горах гучніше — і разом з краканням ворон розносив сум по сутенючій просторі.

Коні, важко ступаючи, злазляли на гору; в далекому закруті долини чорніли купою садки й виноградники. Поштарь пужалном показав мені на ту чорну пляму, як на ознаку близости людських осель, і ознаймив, що незабаром проїдемо через „руснацьке“ село¹⁾. Але я не дуже няв віри тому „незабаром“, знаючи з топографичного боку середню Басарабію, де пасма гір, чергуючись з долинами, затаюють далечинь. Здавалося, що земля тут в хвилину гніву наморщила свою кору, як дикий звірь шкуру, та й так і захолола. Щоб доїхати до якого близького на око пункту, треба було без кінця спускатись в долину, здійматись на гору, немов плисти з хвилі на хвилю по розбурханому морю.

¹⁾ Так у Басарабії називають українські колонії.

Ото-ж ми проїхали добрих п'ять верстов, поки побачили врешті село, що привітало нас серед темряви осіяними вікнами та гавкотнею собак.

Я попрохав поштаря їхати ступою. Мені приємно було, будши на чужині, опинитись враз немов у закутку України, серед чепурних хат, густих садків, рідної гутірки: мені не хотілося швидко розлучитися з тим, що війнуло просто в душу якимсь близьким, рідним теплом..

Проїздячи повз крамничку, я згадав, що не маю чим запалити цигарки і зліз купити сірників.

В крамниці було повно люду; високі й кремезні руснаки гомоніли прудко, з особливим акцентом, так що незвигле вухо не могло зразу вхопити суть розмови. Крамарь нахилив голову над касою й чогось там шукав, так що передо мною була лиш копиця чорного волосся. Але коли він підняв голову, я, не вірячи власним очам, з здивованням скрикнув:

— Солонина!.. Ви що тут робите?!

— А, це ви!.. Крамарюю... це моя крамниця.. Посидьте тут, з ласки своєї, хвилинку, я зараз вийду до вас...

І відчинивши двері до ванькірчика, він кликнув:

— Федьку!

Федько, хлопець років шіснадцяти, вийшов з ванькірчика і став за касу, а Солонина, закликавши руснаків, що очевидячки чекали на нього, подався з ними до ванькірчика й причинив за собою двері.

Я нічого не розумів. Мені не містилося в голові, щоб той Солонина, якого я досі звик бачити в товаристві провінційальної „золотої молоді“,

пишного своєю бездоганно-модньою одежою, коректністю та аристократичними звичками, цей урядовець з блискучою пришлістю та впливовими родинними зв'язками — опинивсь раптом на селі в ролі сільського крамаря!.. Я пригадав собі, що стрічався з ним і в іншому товаристві, де він держався крайніх поглядів та виставляв себе демократом. Він мені не подобавсь. Його погляди так слабо в'язалися з порожнім життям, його демократизм так трудно було припасувати до панських примх, занадто дорогої одежі і т. и., що я просто не няв йому віри. Своїм демократизмом, лібералізмом та другими „измами“ він лиш прикрашав себе, як от чесучовим піджаком свою ставну постать, і так же легко, як чесучовий піджак, міг скинути й ті прикраси нематеріального характеру. Ніщо не захоплювало його глибоко; лиш одній фотографії віддавався він з дивним запалом, а його фотографічний апарат, справді дорогий і гарний, був його гордощами. Перед очима в мене встала його хата, закидана ваньковими, кліше, об'єктивами, фотографіями наклеєними і в руках... Згадалась мені та гарячкова енергія, з якою він робив екскурсії з своїм апаратом, вишукував гарні краєвиди, типичні обличчя.

І от цей блискучий панич розлучився з безжурним порожнім життям, проміняв свою кар'єру на становище сільського крамаря! Що привело його до цього стану? Фантазія, чи якісь нещасливі випадки загнали його у цю глушину? Я зацікавився.

Проминуло доброї півгодини, аж двері ванькірчика знов одчинилися й за селянами, що прощалися з хазяїном та про щось жваво гомоніли, з'явився Солонина.

— Вибачайте, що затримав вас... Ви куди йдете?

Я сказав.

— Знаєте що?—запропонував Солонина.— Вам певно обридло тіпатися на поштової тарайці, а почувати таки доведеться де-небудь. Відправте свою пошту, та й підночіуйте в мене. Я такий радий вас бачити...

Я згодився.

Ми увійшли до ванькірчика, бідно вмебльованого двома тапчанами сільської роботи, ослончиками і великим столом, один кінець якого служив для писання, а другий призначався для всяких хазяйських потреб.

В кутку під стіною лежала купа нових книжок, зв'язаних шпагатом. Дякуючи педантичній охайності, хата здавалась веселим затишним закутком.

Поки Солонина вештався по хаті, лагодячи до чаю, я уважно придивлявся до нього. Рішуче не можна було в цій бідно, хоч чисто зодягненій людині признати колишнього сального панича. Почати з того, що замість ситого задоволення і напускної пиши на обличчі осів новий вираз—поваги і зваги. Сірі очі запади глибше, світились мислю. Він запустив бороду, а кризь розщібнену сорочку виглядали волохаті груди.

Я бачив в одчинене вікно, як він з відром побіг до криниці, а за хвилину порався вже в сінях, роздмухуючи самовар та тарабанячи бляшаним комінком.

Вскочивши по що-небудь до хати, він перепрашав мене:

— Вибачайте, що лишаю вас на самоті... у мене слуг немає,—я все сам.

— Що з вами, Солонина? Я вас не пізнаю.

— Хиба? А й справді я вже не той став!—осміхавсь він та знов біг у сіни.

За кілька хвилин самовар пихкав вже на столі, а мій хазяїн, запевняючи, що дуже радий нашій стрічі, присував мені склянку чаю.

— Ви дуже змінилися з того часу, як я вас бачив в-останнє,—почав я.—Я щось і апарату вашого не бачу.

— Ви пам'ятаєте той апарат?—радісно скрикнув він, і вогник блиснув йому в очі, але зараз погас.—Гарна була машина... Ото-ж той апарат і ставсь почасти причиною зміни в моєму житті...

Солонина енергично замішав чай, сьорбнув кілька разів і одсунув од себе склянку.

— Ви дивуетесь?... А воно так дійсно було,—от я вам зараз оповім... Ви певно пам'ятаєте мою пристрасть до фотографичних екскурсій? От і добре, пам'ятаєте, значить... Так ото одного разу довелось мені проїздити через невелике „руснацьке“ село. Вже самє село страх сподобалось мені—в садках, над струмком, з похиленими халупками перших осадчих, утікачів од панщини, з заможнішими дімками нащадків, що, оточивши халупки, розлізлись з балки по горах. Словом, жива історія зросту села. А до того й народ гарний, типичний: парубки, як молоді дубчаки, пишні й горді—йдуть повз пана й шапки не здіймають; дівчата—стрункі, як дикі кози; діди кремезні, заїудзовані; молодіці—хоч води налийся... От сюди б забратися з апаратом! Привернув я до „громадської хати“, викликав старосту, хвалю йому народ.

— Нічого,—каже,—гарна гуцулія..

— Як гуцулія?

— Та то руснаки з других сел так драж-

нять нас, тим що діди наші повтікали од панів десь з Буковини, чи що... „Гуцулія п'яна не знає робити—іно їсти, пити та в коршмі сидіти“,—приспівують нам гицлі.

Я сказав старості, що незабаром приїду до них з такою машинкою, що нею патрети здійсмають, та й подався собі... За два тижні потому запрохав я ще одного аматора фотографії, поклав на бричку апарат і гайда до гуцулії в гостину...

Була неділя. Днина видалась чудова, тиха, тепла, яка буває лиш у маю. Коли ми під'їздили до села і я з гори глянув на різнобарвну юрму, якою захряс майдан коло коршми, серце моє—серце завзятого фотографа—жвавіше затріпалось у грудях. Наш візник-молдуван викнув на коні й пустив їх з гори що-духу. Ми вскочили в село з розгону, серед гуркотні коліс та куряви промчались проз музики, проз коршму і стали під вербами край дороги. Вийняв я з брички апарат, поставив на прилажений товаришем триніжок і тільки нап'явся чорним сукном, аби навести на танцююче коло об'єктив, як серед танцюючих зробивсь якийсь рух, якесь сум'яття; дівчата кинули парубків, збились у купу, а відтак з страшним криком у ростіч.. Ми бачили, як вони скакали через плоти, з якимсь диким жахом неслись через городи по грядках, вибігали за село на лани і там никли поміж високою кукурудзою... Музики раптом увірвали. Парубки під коршмою глухо загомоніли... Ми нічого не розуміли. Ми лиш бачили, що юрма сунеться в наш бік. На-самперед обступили нас баби. Вони мовчали, але в їх поглядах, звернених на нас, було стільки злоти, стільки ненависти, що нам аж ніяково зробилось.

— Що таке сталосся? чого дівчата повтікали?—поспитав я.

— Га! хіба я не казала!—прискочила до нас одна баба і вдарила кудакком об кулак.— Хіба ж я не казала вам, матінки мої! Приїхали від чорного царя, бодай би ся стік оден з другим, щоб запроторити в неволю наших дівчат, та ще ся питає, чого дівчата повтікали... А все зле та немудре на вашу голову!..

Бабі не дали скінчити. Її слова були тою краплиною, що перевершає повний у-щерть келих. Жінота загула, як злива, як рій роздратованих шершнів. Зчинився вренті гвалт, на тлі якого чутно було з одного боку плач, з другого лайки й прокльони. Тут же за нами сиділа долі якась розчипчена жінка і хлипала:

— Два тижні, кумоньки мої, голосить моя Домаха... що-дня, що-дня... Цить, дурна, кажу їй, а вона: „повішуся, утоплюся, каже! Вже май ¹⁾лучче мені не животіти, як під чорного царя йти“... Цить, дурна, кажу їй, а вона...

— Ти чого став, як свиня перед гарбузом?—гукала друга на чоловіка.— Чом не возьмеш ломаку та не потрощиш їм тоту машину, що вони нею людей калічуть! Чи й ти під чорного царя схотів?..

Що за чортовиння?... Чорний царь... машина, що людей калічить... Нічого не розумію, хоч забий. Виловлюючи однак з нескazanого гвалту окремі слова, я якось вияснив собі, хоч не зовсім добре, що про нас, може дякуючи неясній звістці про наш приїзд од старости, склалась легенда: нас приймають за послів од якогось

¹⁾ Руснаки перейняли від молдуван, між иншим, слово „май“—більше і радо вживають його для порівнюючого ступеня.

чорного царя, що припоручив нам „вибити патрети“ з дівчат, а потому прийдуть другі й половлять тих, що до вподоби чорному цареві. Друга версія твердила, що ми анцихристи і машиною калічимо людей... Злість мене просто взяла. Почав я пояснити бабам, по що я приїхав і що то за машина, але де там! Не ймуть віри, все своє плещуть, ще більший шарварок ізняли...

— Тьфу на вас, дурні баби!—кажу врешті,—мсьже ваші чоловіки розумніші.—Та за свій апарат, та до чоловіків. Але тільки мій треногий друг зробив зо мною кілька ступенів у сторону чоловіків, що мовчки стояли осторонь—гей, як не шарахне від нього моя „Гуцулія“, немов од чорта...

Що тут діяти в світі божому? Вже я й об'єктив здіймав, і апарат розбірав, показував, що він не стріляє, як запевняли баби—ніщо не помогло. Ніхто навіть не підходив ближче: усі з острахом, з неймовірою стежили за кожним моїм рухом, боячись якоїсь несподіванки. А баби все під'юджують, все наштирують:

— Ото нам батьки! Ото нам парубки красні! Коби їм з-перед носа вхопили дочок і дівчат—вони б лиш дивились, роззявивши рота, на тото...

Чоловіки спершу лиш вороже позирали на нас, та де далі й між ними здіймався гармидер. Якийсь дід в одному шматті, розхристаний, без шалки, почав лаяти й клясти панів. І Господи! чого тільки він не бажав панам, як тільки не кляв їх! Коли б хоч десята частина з його бажань здійснилась, земля б стала вільною від панів, ба й сама пам'ять про них щезла б на віки вічні. Юрма серед реготу й кепкування підхопила дідові лайки—і пішло! Я не буду переказувати вам тих лайок, та й не зможу. Ска-

жу тільки, що лаялись страшенно: опріч українських, руснаки попереїмали молдуванські лайки, ці ж останні, пройшовши крізь фільтр української вигадливости, стали гнучкішими, дошкульнішими; тут кляли й матіркували у все, в що хочете: в хрест, віру, Богородицю, душу, ворста і навіть свічку... Таку експресію смакування і спирт у лайках знайдете хіба у італійських лъазароні.

Наше становище робилось неприємним. Юрма де-далі напомувувалась власними вигадками, де-далі розпалювалась. Я хотів звернутися до старости, що принаймні знав мене, та на лихо староста поїхав у город на ярмарок.

Та от, на наше щастя чи нещастя, з юрми вийшов якийсь оградний чоловік, сміливо підступивсь до нас, оглянув на всі боки апарат, обмацав його і, заохочений нами, попрохав „вибити“ з його патрета.

Ну, хвала Богові, одітхнули ми: ачей не пропаде марне наша екскурсія.

— Знаєте що, чоловіче?—кажу,—підмовте-но кілька розумніших парубків, то вже разом зфотографуємо вас.

— А добре!—каже, та й пішов поміж народ.

Звістка про наш замір „вибити патрета“ з парубків блискавкою розлетілась по майдані серед збуреного натовпу; всіх разом осяла одна думка: чорному цареві треба до війська гарних хлопців і ми, посланці того царя, за тим власне й приїхали у село з проклятою коробкою. До нашого чоловічка прискочила його жінка і з голосінням потягла в юрму. Баби зняли лемент, як по покійнику, чоловіки грізно вагули. З коршми вибігли п'яні парубки, кинулись до плотів, витягли кілля і до нас...

— Бий їх!.. Луни по голові! Трощи чортову треногу коробку! Не дїждуть бачити нас під чорним парем!

Нас оточили зо всіх боків, стїснули. Червона, роз'юшена жінота верещала над нами, сікалась до нас з дрючками. Прудка гутїрка „Гуцулії“ злилась в один безладній гук, в одно безконечне „май-май-май!“ Я вхопив у обійми апарат і тим урятував його від неминучого загину: здоровий кіл, що націлився в нього, мигнув мені лиш перед очима і гупнув по землі... Мій компаньон, наляканий до смерти, вхопив чорне сукно і підняв його високо над головою, мов короков.

— Гвалт!—кричав він в нестямі,—рятуйте!

Хто його зна, чим скінчилась би ця історія, коли б наш візник молдуван, побачивши нашу скруту, не пробився кіньми крізь тиск. Ми скочили на бричку, молдуван затав коні, але ще не кінець на тому. Парубки за нами.

— Перекидай воза... перекидай воза... май борше, бре... май борше!—заохочували їх з юрми.

Кілька здорових хлопів прискочило до брички, підважили васар і були б напевно перекинули, коли б налякані коні не шарпнули враз брички й не помчали нас на гору з такою прудкістю, з якою ми спускались з гори. Ми летїли, аж дух захоплювало, а за нами навздогін з свистом, реготом і зойком гнались парубки, погрожуючи кулаками...

Солонина відсапнув, провів рукою по чолі, немов хотїв зігнати звідти хмарку неприємних згадок, і випив духом склянку холодного чаю.

— Цїлу дорогу я лютував. Темний, дивий, безглуздий народ! Через якусь дурну вигадку,

якусь нісенітну легенду він ладен був розбити мені дорогий апарат, скалічити або й позбавити мене життя... Та пишна, ставна „Гуцулія“ здавалась мені тоді гніздом розбійників, яким місце в тюрмі, а не на волі... Я лаявся, та не міг з лайками викинути злість, що клекотїла у мене в середині. Вже дома я трохи заспокоївся, але ніч мав неспокійну. Тяжкі сні, перериваючи сон, чергувались з прикрими споминами, з якимсь глухим несвідомим почуттям, що здійснювалось десь з глибини й турбувало мене. На другий день мені було недобре. Щось мулило на серці. Надаремно намагавсь я розважити себе в гостях та на забаві. Як пішов, так і повертав сумний, роздратований. Що за кара? Невже ота нещасна пригода, що могла б скінчитися гірше, ніж скінчилась, так сколотила мій спокій? Я сердивсь, нарікав себе мазуном, лемішкою—ні, не помагає. Я втратив сон, апетит, в мое життя влізло щось, з чим ніяк не могла впоратись моя звичайна урівноваженість. Я перестав виходити між люде, нікого не приймав, я зачинавсь у хаті з своїм неспокоєм, з своїми думками. Але той темний, дивий народ, проклятий мною, і тут не давав мені спокою. Пам'ять уперто малювала недавню пригоду, а думки, як роздратовані оси, напосїлись на мою голову... Я думав: поруч живуть люде—одні безпомічні, здичїлі з темноти, другі освічені, узброєні в знаття—і не злучаються, не еднаються, мов би Бог зна які кордони розлучали їх. Це мене вражало. Світло стоїть поруч з темрявою і не розгонить мороку. На віщо таке світло? Що воно варт? Згадались мені краді люде, яких-но я знав; згадалось, як на збірках однодумців манїфестували вони свою любов до

народу (пам'ятаєте мої примови? мені й досі соромно за них)—і я побачив, що в тих людей, часто-густо щирих, не стає чогось, не стає властиво зваги взяти розбрат з життям у привілейованих клас і, замість великих слів, робити хоч мале, та справді пожиточне діло... Оглянувся я й на власне життя—сите, безжурне, порожне. Що воно мені дало? Чи мав я хоч одну чисту радість, чи хоч раз почув задоволення од сповнення кращих людських обов'язків, хоч пальцем, наприклад, кивнув для того, аби в тій темній безодні, що недавно мало не поглинула мене, хоч трохи розвиднилось? Всі ці думки не нові були для мене. Скільки раз я красно вигодушував їх на зібраннях! Але ніколи досі ті думки не чіпали мене глибоко, та й ніколи не відносив я їх до власної особи. Аж тепер, під свіжим вражінням недавньої пригоди, я чув, як щемить мое серце, не маючи відповіді на певучі питання, як мучать мене ті думки. Все те, з чим раніш годився лиш розум, але не приймала ослаблена воля, не пускали до серця егоїстичні побудки—все те з непереможною силою встало перед мене і прикликало сумління до відповіді. Годі вам розказувати детально про боротьбу, яку я зчинив з собою, з своїми звичками, застарілими поглядами—скучно воно буде, та й ви сами і так все це найкраще зрозумієте... Доволі що я, худий і похмурий, ледве плентавсь по світі. Знайомі розпитували, чи не слабій я? А я й справді був слабій од зворушених думок, розбудженого сумління, од порожнечі життя. І дивна річ! Відтоді я зненавидів свій апарат, наче він був винуватцем моїх мук... Я зібрав усі фотографічні причадали, скинув їх жузом у куток біля апарату і на-

крив усе чорним сукном. Сумний, у жалобі, позирає на мене з кутка мій колишній приятель, але мені було не до нього...

І знаєте, чим скінчився перший акт моєї драми? Гомеричною гульнею!.. За два місяці я стільки випив усяких трунків, що другому стало б на ціле життя... Два місяці п'яний туман розпірав мені голову, а на серці як нудно, так нудно... Треба мати залізний організм, як у мене, аби витримати хоч два місяці такого життя...—Ото ж тіло витримало, та не витримав збудований дух... Я не залив червака, що точив мене безупинно, тра було якось инше рятуватись...

І от одної безсонної ночі я зваживсь...

Я кинув службу, продав свій апарат, дорого панську одіж, склав якусь конійчину і рушив на село, тільки вже не послом від чорного царя, а від царя ясного, що йому на ймення світло знаття і любови.

Вас дивує, чого я став крамарем, а не пішов учителювати або писарювати... Так, бачите, зручніше. Тут я почуваясь вільним, незалежним, не знаю над собою жадного контролю, ніхто не втручається в моє приватне життя... Навіть ясне око пана станового не зупиняється на такій маленькій особі, як сільський крамарь, а маленькій особі, тим часом, уже хоч би через її незначність, легше наблизитись до селянина, легше вплинути на нього, робити діло...

— Тільки чи багато зробить одна людина?— додав Солонина по хвильовій задумі.

Вечір непомітно минув. Крізь одчинене вікно дивилась на нас чорна ніч, на світло лямпи летіла роєм нетля і билась крилами об скло, самовар тихо виводив останню пісню, а ми ще

довго, до пізньої доби, вели бесіду в бідно вмебльованій кімнатці серед глухого руснацького села.

З вірою, з запалом неофіта розгортав передо мною Солонина план своєї діяльності на селі, діливсь зо мною своїми спостереженнями, своїми радощами й смутком, а я слухав і чув, як спочиває мое серце, як мені хочеться разом з ним і вірити, і надіятись.

Пізно ми обляглись тої ночі, а другої днини, лиш сонце встало й туман заграв через гору, а чорногузи по стріхах, витягшись на одній нозі, одностайним вкелотанням вітали ранішнє сонце, я покидав руснацьке село, розбуджене до праці чудовим літнім поранком.

Січень, 1897.
Віннида.

ВІДЬМА

ВІДЬМА.

Образок.

Тітка—Прохіра вскочила в хату Йона Броски—сусіда свого з таким поспіхом, якого він ніколи не сподівався від цієї поважної особи. З блілого Прохіриноного обличчя, з прудких рухів її ситого тіла, од яких великі, обвислі перса помітно тріпотали під тонкою міщанською курточкою, а чорна хустка злітала з голови на бік, особливо ж з її голих набряклих ніг, не прикритих, як звичайно, панчохами, Йон доміркувався, що сталося щось незвичайне. Не встиг Йон зирнутися з своєю Маріццю, зігнутою над вечерею в печі (а він завжди це робив у непевних випадках), як Прохіра скрикнула: „Валев!“ і задихана, засапана впала на лаву.

— Що таке?—в один голос обізвалися хахаяі.

— Валев!..—могла тільки видобути з грудей Прохіра.

— Та що з вами, „матуша“ Прохіра!—прискочила до неї Маріцца, покинувши свої горшки.

— Відьму бачила!—випустила бомбу „матуша“.

Ця звістка зробила сенсацію. Довге обличчя Йонове стало ще довшим, у чорних очах Маріцциних блиснув огник.

— Що? Як? Коли?

Прохіра відсапувалась.

З безперестанними охами, сапанням та умліванням Прохіра розказувала. Вона почала від Адама. Вона з тисячами подробиць оповідала їм те, що вони вже добре знали од неї: описувала їм свою корову, чорну, з білими латками на спині й морді, чисту, з великим, як куфа, вим'ям. Вона подала докладні відомості про її годівлю, норони, скількість удою та якість молока і, захочена пильною увагою слухачів, пустилась оповідати про родинні відносини тих панів, яким продавала молоко. І от! Від якогось часу корова схудла, не дає молока, не підпускає навіть до себе. Не допомгла ні свячена вода, ні підкурювання, ніщо. Коли покликали знахорку, вона шепнула одне лиш слово: відьма! Ба-ба-ба! Прохіра й сама це знала. Що-вечера вона помічала, як до хлівця, де ночує корова, щось біле, немов тінь яка, отак: шусть—і щезло в хлівку. А от нині...

Тут Прохіра замовкла, з таємничим видом обвела очима хату і зупинила їх на хазяях.

Ті горіли з нетерплячки.

Витягнене обличчя Йонове й іскорки цікавості в чорних Маріцідних очах задовольнили її.

— Нині за всякою хатньою роботою опізилась я доїти корову. Вже сонце сідає, а я тільки йду з дійницею... Йду, та ще й думаю собі: хоч вечірнього молока не дала відьмі. Коли ж це—пхнула я дійницею двері у хлівок, аж звідти як не вискочить біла сучка, та мені між ноги... Вале! Я так і обімліла. Відьма, це ж вона—відьма! Скипіло мое серце. Ви ж знаєте, яке у мене серце... Уб'ю клятву, або вб'ю або сама загину. Стиснула міцно дійницю—та за нею. Вона з двора—я за нею. Вона по-щід

тином смик сюди, смик туди—я за нею. Плигнула через рівчак, у город Митрохи—я за нею. Дух з мене випірає, капці погубила, та от-от дожену. Женемо просто на ваш виноград. Добігли до тину, а вона хвіст під себе, осіла на задні ноги, та й плиг через тин... а я тоді зверху дійницею, так і поперла. Ну, тепер амінь... Глянула через тин, а її, мої сусідоньки, і слід пропав, здиміла. Тільки моя дійниця висить на куці, а коло нього стоїть ваша Параскіца...

— Наша Параскіца? — скрикнули разом хазяї.

— Еге, ваша Параскіца... волосся розкуйовджене, листя винограду в косах... витріщила на мене очі, аж мене мороз вхопив за плечі. Вале, ще й досі не одйду від жаху...

Прохіра замовкла. Вона лиш відсапувалась.

Мовчали і Йон з Маріцкою. Усім стало ніяково, немов над усіма звисла якась невиповідима думка, щось таке, чого не можна назвати, бо не воно само, а лиш неясна тінь його мигнула в цей мент.

Йон дивився розгубленим поглядом, на Маріцідиною обличчю блукав якийсь загадковий усміх.

Потому всі разом заговорили. Пригадували прикмети, з яких можна пізнати відьму, перебірали всі способи на неї, оповідали пригоди—свої й чужі,—в яких фігурували відьми та всяка нечисть, давали Прохірі ради. Маріцда розходилась. Вона зняла руки вгору і клялася, що будши на місці Прохіриному, знайшла б таки відьму, хоч би довелось головою наложити.

Прохіра значно заспокоїлась, говорила голосно і авторитетно, хоч часом і помітно було, що її щось мучило, щось прохалося на верх і, невимовлене, мусіло ховатися за прикушеним язиком. Було вже не рано. Прохіра глянула на свої голі, без панчіх і капців, ноги і, звертаючи на них увагу хазяїв, заханалась: їй треба ще забігти до Митрохи, на городі якого вона загубила свої капці, та попрохати, щоб їх завтра вранці знайшли, бо вона вже не матиме часу, треба удосвіта вирушати на ярмарок до Кишинева. Броски теж збираються на ярмарок, вона чула, то ж до побачення.

Як тільки Прохіра за двері, Маріцця стала перед Йоном і пильно видивилась на нього. Йон звонив під поглядом жінки, якої він боявся.

— Ти чого на мене видивилась?

— Чого я видивилась?.. Ти піди он краще та подивись, що твоя доня робить на винограднику!.. Отой виродок у печінках мені сидить... Аби ти тільки з хати, вже й її тинь пропала. Бабляється десь на вгороді, поміж бур'янами, або товчється на винограднику день і ніч... Всю роботу хатню на мене скинула. А скажи їй що, то так на тебе подивиться своїми сліпаками, що аж страх бере за плече... Той одлюдок колись отруїть мене, побачиш... будеш мати комісію в хаті... З людьми й словечка не промовить, а перед батьком розпускає язика, побіріхує... Мачуха така й сяка, вино п'є, в корчмі гуляє.

— Та ні, вона нічого не каже на тебе...

— Знаю, знаю—покриваєш кров свою... Вже коли б вона була людина, то й поводитись би по-людськи. А то люде до церкви, а вона куди? Поміж бур'ян, або у виноград з собаками тов-

четься? Чи бачив ти її коли в церкві... Скажи: бачив? А що вона робить ночами на винограднику? Кажі мені: що вона робить там?

Йон мовчав та кліпав очима, бо не знав, що робить Параскіда на винограднику. Але те, що він не мав що одповісти жінці—розлютило його. В його полових очах мигнула немов искорка, коли він гримнув на жінку:

— „Ла драку!..“¹⁾ Ти, а не я повинна знати, що робить по ночах дівка!.. Ти хоч не рідна мати, мачуха, а ти мусиш додивлятися за нею, „о сут драку“!²⁾

Плохий Йон так здивував Маріццю несподіваним протестом, що вона лиш розплющила свої чорні очі й кричала:

— Сади, сади чортами, бо й без тебе не заведеться чортовиння в хаті!..

Забута вечеря обізвалась у печі. Гаряча Маріцця кинулась до неї і тут тільки Йон побачив, що непереливки. Незвісно, хто кому піддавав жару: піч Маріцці, чи вона печі: досить, що коло комина все кипіло, все тріщало, ламалось і бухало полум'ям, немов там на життя й смерть бились розпечені дракони.

Йон як стій кинувся із хати. Тут він набив люльку, сів на призьбу і на цілі груди дихнув холодним нічним повітрям. Місяць тільки що вилавив з-за старої чорної шопи. Волоські горіхи, акації та жерделі кидали на двір і на хату довгі чорні тіні, переткані срібним промінням. На селі де-не-де червоно світились вікна, а за селом, в тіні зубчастих горбів, тяглися чорною стрічкою виноградники. На вулиці хтось голосно гомонів і сміявся.

¹⁾ До чорта.

²⁾ Сто чортів.

Йонові було досадно. Він пихкав свою люльку і все думав, що жінка несправедлива до Параскіци. Звичайно, мачуха. Він згадував свій город і виноградник, той лад, який завела там Параскіца власними руками... адже ні Маріцца, ні він і пальцем не приторкнулися ні до чого, все бідна дівчина сама доробила. Роботяща, тиха дівка. От тільки чудна якась... Чом вона хати не держиться? Чого раз-у-раз ховається десь од людей?... Йонові враз ясно уявився сцена, як її описувала матуша-Прохіра: біла сучка скаче в його виноградник, на неї зверху летить дїйниця, потому все чезне: дїйниця витить на кущі, а коло неї стоїть Параскіца, з виноградним листом у косах, і чудно дивиться на Прохіру.

Йон аж заорзався по призьбі. Що вона там робить на винограднику? Чого людей полохає? Він поспішно, з нетерпливістю в рухах встав з призьби, подався за причілок, звідки видно було його виноградник і, приклавши долоні до уст, щоб не розгубився голос, гукнув:

— Параскіце ме-ей!

Те „ме-ей“ вийшло особливо гучне й соковите; полетівши по дорозі до виноградника, воно вдарило об стіну волоських горіхів, одбилось і прилетіло знов до Йона. Йон постояв ще трохи і, не дочекавшись ні Параскіци, ні відповіді від неї, махнув рукою й подався до сіней, де вже Маріцца поставила вечерю.

Йон довго не міг заснути, лежачи з Маріццою в сінях. Він все чогось чекав, немов усе прислухався, його дратував смачний храп і сон Маріцци. Нарешті вже коло півночі йому почулося тихе ступання босих ніг та шаркання по призьбі. То Параскіца певно облягається,

вернувши з виноградника. Тоді Йон позіхнув, перехрестив рота й заснув.

Удосвіта Броски зібрались на ярмарок. Параскіца давно вже встала та поралася коло драбини. Вона очевидячки уникала мачухи. Коли ж їй довелося стрітися з нею, то вона дістала від Маріцци такий повний зневажистий погляд, що аж жажнулася та прожогом вискочила з хати. Йон кілька раз поривався щось сказати Параскіці, та все у нього якось не виходило. Аж на самому відході, намагаючись зробити як найсуворіше обличчя, він гукнув на дочку.

— А гляди мені, сиди в хаті та не вештайся бо-зна де по садках, бо... бо...—решту він скінчив майже за ворітьми. та дівчина того не чула.

Параскіца лишилась сама в оселі.

Вона швидко упоралась з хазяйством, поприбирала в хаті, поспідала вчорайшим малаєм і, пам'ятаючи батьківський наказ, лишилась у хаті. Проходячи повз маленьке, вмазане в стіну дзеркальце, Параскіца не витримала, щоб не глянути в нього, хоч знала, що oprіч горя, воно нічого не дасть їй.

Параскіца була негарна і через те, на її думку, нещасна. Її низький зріст, її стан і «жлуктон», короткий і грубий, вічно порепані од чорної роботи руки, а особливо обличчя—доводили її до розпуки. Скільки раз заглянула вона в своє дзеркальце, стільки раз з глибини її дівочого серця зринав ревноий жаль на власну бридоту, і руки мимохіть здіймались до обличчя та розгладжували дрібненькі зморшки, що мов легким павутинням заснували її тварь. Та дарма! Шкура на обличчі не розгладжува-

лась, а лиш натерті місця червоніли, і з дзеркальця виглядало таке ж саме погане обличчя, з непомірно довгим носом, кислими устами та червоними, тільки що натертими, плямами. Досяда закипала на серці в Параскіці і пекучими слізьми спадала з сірих, олив'яних, отаких саме як ті олив'яні ложки, що лежать у миснику, очей. Бунт!... Ота сама Параскіца, тиха, покірлива, сумирна—починала бунтуватись кожним своїм фібром проти невірної долі, що так її скривдила; зціплювала зуби, зсувала брови і, розпучливим рухом шарпнувши за коси, важкими хвилями кидала їх на нервово тремтячі від плачу плечі. Ну, що їй з тих густих, соболиних брів, що зрослись до купи та високо знялись над очима, як два орлячі крила у вільному розмаху? Сова, чиста сова! На віщо їй ті розкішні довгі коси, пиха й гордість дівоча, миті, чесані й плекані з таємними дівочими надіями; коли ті коси ані трохи не скрашали молодого, а проте, як старе, зморщеного обличчя.

Часто, знесилена муками безпомічної розпуки, з мокрим од сліз обличчям, з розпученими косами, німіла Параскіца десь в кутку на лаві. Потиху, непомітно, на місце розтопленого слізьми жалю, прилітали солодкі, цілющі мрії. Вона, як царівна-жаба в казці, скидала з себе бридку шкуру і з'являлась у всій пишноті молоді краси,—висока, струнка, з білим як крейда чолом, з ясними мов зорі очима, щаслива, повна протилежності дійсності. В її серце, як сильна вода, хвилями било кохання і все для нього, для найкращого парубка на селі... Джок... заздрі погляди подруг... стискання рук... тихі, темні ночі, повні чарів кохання, поцілунків, солодкої млости і щастя без краю...

Параскіца могла довго отак просиджувати, упиваючись солодкими, барвистими мріями, але доволі було, щоб око її впало на маленьке, вмазане в стіну дзеркальце—і всі її мрії, все щастя її щезало, мов дим. Звідти дививсь на неї бридкий вид, її образ, який—вона певна була в тому—лишивсь там під блискучим скляним поверхом, щоб вічно нагадувати їй про її недолю, опущенність, самотність...

Дві відраді вона мала в життю й обидві відняла їй її шербата доля: перша відрода, то її рідна мати, така добра і кохаюча: на саму згадку про її образ, неясно виринаючий з минушини, слъзю капали з Параскіциних очей. Вона вмерла, а її місце заступила Маріцца. Друга радість... Ні, Параскіца не може згадати її, бо її щось пече коло серця, щось підступає до горла й душить. Ой, як важко було розбити і розвіяти дівочі мрії, так довго плекані й пещені в самотньому серцю...

А на що було їй бридкій, убогій зводити очі на нього, першого в селі „орликева“, гарного, як молодий місяць на небі? Руда, гідка ящірка закохалася в сонце. Так ящірка щасливіша за неї: вона вилізе на сонечко і воно пестить її, обіймає своїми парусами. А очі її сонечка—Тодораки, ніколи з ласкою не спочинуть на ній. Всю їхню красу й тепло забрала ота... мачуха Маріцца. З того менту, як вона побачила їх разом, кров заохолола в її жидлах, серце стало крижиною і холодне, пекучо-холодне, б'ється в грудях і болить і ние й не дає супокою.

З того часу вона ще більше почула свою самотність на цьому світі, де водяться такі гади, як її мачуха. Вона без жалю покинула

товариство дівчат та парубків, де була останньою, дякуючи своїй бридоті, одмовилась од музик, „кляк“ та вулиць, навіть хати власної оддуралася, де вона раз-у-раз почувала на собі мачушине око; в оці було стільки лихої втіхи, зневаги та видимої зненависти, що Параскіца терпла вся, холола і в живім почутті власної вини, маліла до розмірів сірої пилінки.

Єдиним місцем, де вона почувала себе спокійною — був батьківський виноградник, німий свідок її мрій, мук та жалів. Вона покохала те море кучерявої зелені під блакитним шатром з його захистками, холодком, самотністю. Вона поклала стільки сили, стільки праці в цей клаптик землі, вона власними руками виплекала оті розкішні, яро-зелені кущі з тоненькими вусиками та гронами ягід під лапатим листям. То були вірні, незрадливі приятелі, серед яких душа її спочивала од усіх кривд світа. Там їй сходив день, там стрічала й ніч її.

І от тепер її батько, якого вона любила за добрість та жалувала за кривди, які чинила йому Маріцца, наказав їй не ходити на виноградник. Чому? Параскіца не розуміла.

Вона сиділа оце, слухняна, в хаті й нудилась без роботи. День уже звернув з полудня. Сонце нестерпуче пекло крізь вікна, в хаті було тихо, лиш мухи роєм літали під стелею та докучали дівчині. Вона вийшла на подвір'я. З майдану долітали до її вуха згуки жвавої болгаряски, причецурені дівчата купками прямували вулицею на „джок“. Параскіца влізла в кошницю, яку замість кукурудзи на половину виповняли качани, і примостилась на самому вершечку. Вона висунула голову крізь широку шнару поміж ділинами, і глянула на вулицю.

Саме коло кошниці проходило кілька знайомих дівчат, котрі, замість привітатися до неї, жажнулись і показуючи на неї пальцями та з криком „вона!“ „вона!“ побігли далі, лопотячи епідницями та здимаючи куряву. Параскіца нічого не зрозуміла. Вона навіть озирнулася навкруги, думаючи, чи нема кого коло неї, та гадаючи, що ту сцену викликала не вона, а хтось другий... якого вона не бачить. Але нікого, обрідч її, не було. Зацікавлена, вона висунула голову на вулицю і глянула за дівчатами. Звідти надходила баба Аніка з своїми втучатами. Параскіца зраділа. Та баба завжди виявляла до неї свою прихильність. Та на цей раз, на диво Параскіці, порівнявшись з нею, загадково якось зирнула на неї, пригорнула до себе внучат, мов захищаючи від кого, і минула її, не привітавшись навіть. Параскіца нічого не тамила. Що це нині сталося з людьми, що якісь такі незвичайні з нею? Це так заболіло її, чуйну на всяку образу, що вона зарилася в чачани і так в гірких думках пролежала до вечера.

Вже сонце сідало, коли Параскіца згадала, що пора варити вечерю, бо незабаром батько з мачухою повернуть з ярмарку.

Броски повертали з ярмарку зараня. Чутка про те, що матуша-Прохіра виявила відьму, і щ відьма та ніхто инший, як дочка Броскова — Параскіца, розійшлась поміж усіма „магазанами“ Йоновими. На ярмарку ходило вже кілька версій вчорашньої події — Параскіца фігурувала як родима відьма — і коли одна з них дійшла до Йона, він так обурився, що полаявся та мало не побився з сусідом, який поприятельськи остеріг його перед родинним лихом.

Згодом, правда, запили в корчмі, але при тім Йон такого наслухався про свою дочку, що в його забобонній голові разом повстали згадки про чудне, незрозуміле для нього, поводження дочки та стурбували й налякали його.

Хто його зна! Адже ходить лихо по людях... Він ніколи не сумнівався в існуванні відьом на світі і тепер мороз хапав його за плечі од одної думки, що його рідна донька—відьма.

Маріцця своїми загадковими усміхами та сумним хитанням голови, з яких можна було доміркуватися, що вона давно все знає, та мовчить, ще більше непокоїла. Забобонний страх прокинувся в йому, уява, підсичена темнотою, творила й підсувала всякі страшні образи. Він вонче мусить запевнитися: чи носить Параскіца хрестик на шиї, бо відьма хреста боїться і не почепить його на шию. Маріцця згоджувалась з Йоном.

Як тільки Броски вступили в хату, Параскіца зробилась неспокоїною та наче шукала нагоди втекти звідти. Але Йонові так пильно було заспокоїтись, що він звелів їй лишитися. Параскіца не звикла, щоб батько звертав на неї увагу—і лише видивилась на нього, зачудована. Ще більше здивувало її, коли вона побачила, як мачуха приступила до печі, і крадькома, але так, щоб усі бачили, перехрестила горщик з мамалиґою.

Йон звелів Параскіці розцібнути сорочку на грудях. Налякана дівчина вхопилась рукою за те місце, де сорочка розцібалася, і стояла, мов скам'яніла, видивившись на батька великими очима.

Йона взяла злість. Ось вона, та відьма! Почула небезпеку!

— Розцібай, зараз, кажу!—grimнув він.

Параскіца затремтіла і, залякана, почала розцібуватися... Це їй ніяк не давалось, Гудзик залутався в петельці, руки тремтіли. Врешті, сорочка якось розцібнулась і з-під неї показались жовтуваті перса, а між ними, на чорній мотузочці, невеличкий срібний хрестик.

Йон взяв у руку хрестик, подержав його, потер між пальцями і показав Маріцці. Та глянула од печі, похитала головою і нічого не промовила.

Йонові наче камінь з грудей спав. Легше якось зробилось на серці, хоч разом з тим соромно перед дочкою. Та все ще стояла на одному місці розхристана, здивована й неспіла.

— Закрий.. Закрий перса! Та держись мені хати, не блукай по ночах!

Параскіца зашарилась вся. Сором гарячою хвилею залляв її лице. Вона затулила рукою голі перса і прожогом вискочила в сіни.

Йон зирнув з жінкою. Та, з засвоєним в останні часи загадковим виглядом, здвигнула плечима. Потому, несподівано для Йона, niskлим голосом почала жалітися на брехні людські. Може, дівчина нічого не винна, а на неї таке зводять. Правда, чудна вона, нелюдима—та вже й такого не може бути, про яке розгазують люде. Глуха Маріора клялася й божилася, що бачила Параскіцу на журавлі од колодязя: стояла вночі проти місяця і все щось наче сіяла на землю. А Гордохі Карабуш жалівся, що щось йому зав'язало ликом ворота і зараз після того коняки заслабли,—вже нічого діло, каже, як Параскіцине. Наслухалась вона на ярмарку, аж сорому наїлася. А все певно брехні, поговори людські.

На скільки Йон чудувався, що Маріцца обороняла нелюбиму пасербицю, на стільки пригнітило його те, що люде оповіають про Параскіцу. Але той хрест, що він бачив на власні очі? Відьма хреста не носить. А може то мана була—не хрест? Йон не відав, що думати, та не міг заспокоїтись.

Для Параскіци настав чудний і разом з тим важкий час. Усе одмінилось для неї, все стало загадковим, незрозумілим.

Батько очевидячки стежив за нею. Куди б вона не повернулася, скрізь вона чула на собі пильний погляд батькового ока. Маріцца рішучо перемінилася в відносинах до неї. Вона тепер так лагідно й солодко обзивалася до неї, особливо при батькові, хоч при тім ніколи не забувала крадькома, але так, що Параскіца завжди помічала, хрестити все, за що Параскіца бралася. Вона хрестила глечик з водою, з якого дівчина пила, хрестила піч, коли до неї приступала Параскіца, навіть курей, яким та давала їсти. Це все так бентежило Параскіцу, що вона не витримала і знов почала пропадати на винограднику.

Однак і на винограднику не могла вона знайти вже колишньої самотности. Часто, коли вона, затоплена в задуму, сиділа під кущем, згорнувши руки, до вуха її долітав якийсь шепіт. Озираючись, вона часто стрічалася з горючими цікавістю очима, що дивились на неї з-за розсунутих кущів. Її вистерігали, підглядали, шептались при ній. Чого? Вона не розуміла. Вона лиш згадувала, як в останні часи всі тікали від неї, знехотя відповідали на привітання, або й зовсім не відповідали, тикали на неї пальцями, поглядаючи скося лихим

поглядом. Що воно все має значити? Чого од неї хочать, що вона заповідяла людям лихого? Хіба вона заважає кому тим, що не гарна, що бідна, скривджена?..

Живий жаль брав дівчину за серце, рясними слізьми обливала вона не тільки лице, а й лапатай виноградний лист, що так пестливо обіймав її в улюбленій кривці на винограднику.

Врешті—сталося. Це було так: ні Йона, ні Маріци не було вдома. Параскіца, користуючись з того, вхопила куфи на коромисло і побігла по воду до криниці. Криниця була на майдані. Як тільки діти, що гралися на майдані, заглянули Параскіцу,—вони в один мент розсипалися в різні сторони та поховалися за ліси, звідки визирали на Параскіцу дитячі їхні оченята. Біля колодязя стрибали лиш горобці, покльовуючи щось під цямриною, і те, що вони не розбіглися од переляку, так зворушило її, що вона видобула з кишені якісь кришки та посипала їм. Її тішило, як горобці заметушилися, навперейми видираючи один від одного крихти.

Поки горобці дерлись з-за округин, Параскіца набрала води й скинула коромисло на плечі. В той мент з-за ліси щось влучило її грудкою межі плечі. Параскіца скрикнула та озирнулася. З-за ліс посипались на неї грудки, камінці та порох.

— Шедз бінешар!—спалахнула Параскіца і посварилася рукою.

Дітям немов тільки цього й треба було: з галасом, тюканням та свистом вони повискакували з своїх кривок і обпали Параскіцу. Та спочатку хотіла оборонятися, але коли її стрів

град камінців та грудок, побачила, що не дасть собі ради з отарою напасників і пустилась навтьоки. Люта й налякана, вона бігла, придержуючи відра, щоб вода не хлюпалась, а за нею, мов хорти за звіриною, гналась дівора та обсипала її грудками й порохом.

— Тю-у...— верещав довгоногий дванадцятилітній Юкаш, син Прохірин, який давав нападкові привід...— Бий її, хай не одбірає молока коровам! Стригойка!

— Стригойка! Стригойка!..— хором заверещали діти й обсипали Параскіцу хмарою пилу.

— Стригойка!.. Стригойка!.. Молоко від корів одбірає... Стригойка!..

Параскіца раптом зупинилась. Те слово искрою пройшло по її тілу. В голові блискавкою промайнув цілий ряд згадок, окремих фактів з останнього часу, не зрозумілих досі і разом освітлених одним словом: відьма!

Скажена лють вхопила дівчину за серце і вона з звірячим риком кинулась на дітей. Передня куфа спала їй на ноги та притовкла їх, а задня, згубивши рівновагу, облила її водою, але Параскіца не звернула на це уваги. Вхопивши коромисло, вона кинулась на-здогінці за дітьми, що налякані тим вибухом лютої, з жахом тікали од своєї офіри з криком: „Валев! Валев Стригойка!“

Параскіца неслась, мов буря. Очі її горіли, перса важко дихали, коси розпустилися. Вона навела такий жах на дітей, що ті не своїм голосом верещали та бігли, що було духу. Коли розлючена Параскіца наскочила з розгону на тин і озирнулася, на щастя не було вже жадного напасника: всі встигли втекти перед ли-

хом. Вона вилаялась, і, голосно хлипаючи, з плачем побігла додому. Люде ззиралися на неї, коли вона бігла мокра, заболочена, обсипана пилом і з розплетеними косами. Параскіца ускочила в город і припала, голосючи, лицем до землі. Вона тепер знала, на віщо батько шукав хреста в неї на грудях, чого мачуха хрестила горшки та пороги, вона зрозуміла тепер лиховісні погляди тих, з ким вона стрічалась. Її пекла, боліла несправедливість людська, її душило велике лихо, що так несподівано, ні за що ні про що впало на її голову. Вона—відьма! Але ж це брехня, але ж це вигадка, гидка, безглузда вигадка! Вона готова цілому світові крикнути у вічі: брехня! брехня! А тим часом та брехня пекла її, скорпала її за серце нестерпними болями, яких Параскіца не могла втишити, б'ючись головою об землю та обливаючись гарячими слізьми.

А тим часом по селі луною розкотилася вістка! Розказували, як Параскіца серед білого дня чаклювала коло криниці. Щось сипала у воду, та на всі чотири боки від криниці. Люде одмовлялися брати воду з тої криниці, де-які намагалися, щоб Броски власним коштом освятили заляту криницю. Йон не мав одбою од настирливих людей: вони вже не варувалися його та вкладали йому всі поголоски, що котилися по кутку про його дочку. Показалося, що не тільки Прохірина корова перестала доїтись, більш десятка корів зробились офірою Параскіциного відьмування, чим дуже засмутили своїх хазяйок. Йон мусить якось зарадити лихові, щось зробити. Але що? Що? Ладу не знав та гризся.

То ж він дуже зрадів, коли матуша-Прохіра

прийшла до нього на пораду, ще й чоловіка свого—Йоча Галчана—привела з собою. Йон приніс карафку білого вина, Маріцця поставила свіжі плачінди і—нарада почалася. Перший голос мала Прохіра, жінка поважна та досвідна. Її не вдоволяло те, що Йон бачив хрест на шиї в Параскіці. То може бути омана. Треба ось що зробити: в неділю повести Параскіцу до церкви. Скоро почнуть співати „Іже херувими“—треба помічати: коли вона відьма, то не витримає і загавкає, заскиглить, мов пес. Це вже така певна прикмета, яка не одну вже відьму вивела на чисту воду.

Йоч, гладкий, червоний молдувап з масни ми очима та їжакуватими обстриженими вусами, лиш коротко засміявся та махнув зневажливо рукою.

— Ет, все те дурниця... бабські вигадки. А чи дивились ви, чи є в неї... тее...

— Що таке—тее?..—визвірилась на нього ображена жінка.

— Ну, що—тее... звісно, без чого відьма не буває... хвіст.

Йон і Маріцця заперечили. Ні, вони не додивлялися—чи є в неї хвіст.

— О то-то й ба!.. А це перше діло: без хвоста відьма не буває, без хвоста відьом ніхто ще не бачив... Треба конче оглядіти її... Коли вони хочуть, він готов зараз зробити їм цю прислугу... Він вже не помилиться, добре обдивиться скрізь...

Але Прохіра запротестувала. Вона гостро глянула на чоловіка, на його червоне, сите обличчя, на якому грав масний усміх. О, вона бачить його наскрізь, всі його думки й ба-

жання, то нехай він сидить, не рипається, в бабське діло не мішається.

Йоч не збентежився одначе поглядом жінчиним: він твердо стояв на своєму радикальному способі—оглянути: є хвіст—відьма; нема хвоста—не відьма.

Гадки розділилися. Йон з Прохірою стояли на першому проекті—та поклали надію на службу богу; Маріцця схилилася на Йочів бік. Прохірин проект однак взяв гору. Поклали в неділю повести Параскіцу до церкви: побачити, що з того вийде.

Параскіца випадково дізналася про цю постанову: в „магалі“ тільки й розмови було,—як поведуть її в неділю до церкви; як вона серед „херувимської“ заскиглить, мов пес, і тим виявить мирові своє відьомство.

Дивна річ! Параскіца прийняла підслухану новину байдужно, наче вона не її торкалася. В останні часи вона почувала себе такою втомленою, такою апатичною, байдужною до всього, немов вона а світ—були два бігуни, які ніколи не стрінуться з собою.

Але їй все однаково. Нема на світі щастя, нема долі, ще за життя могила людині мила...

Неділя мала бути за три дні. Чутка про те, що в неділю в церкву мають привести на спробунок відьму, і що вона там конче об'явиться, зігнала до церкви таку силу народу, що всі пікаві не могли в ній вміститися і товпились на двинтарі. Дівчата, зодягнені по святочному, на-силу захищали свої накрохмалені спідниці від натиску. Молодиці все шепталися між собою та нетерпеливились, що так довго нема Параскіци. Коли який цікавий пробивався крізь

юрму до церкви, всі як один повертали голови до дверей. Чоловіки й парубки повилазили на крилос, щоб було видніше. Матуша-Прохіра була мов на власних іменинах. Вона вешталась по церкві не з меншою повагою, як паламарь, що ставив свічки. На ході вона одним таємничо шептала щось, другим кивала головою або робила якісь знаки. Йоч навіть у церкві не міг повбутися масного усміху, і кидаючи очима на жіночу половину, шептався з своїми сусідами. А Параскіці не було. Вже й піп показався з царських врат, починаючи службу, а Параскіці нема. Люде виявляли нетерпеливість. Аж ось коло дверей зробився рух і хвилику покотився аж до передніх рядів вівтаря. Широкою дорогою, може навіть надто широко для того незначного одвідувача, вступила Параскіца до церкви, з спущеними до-долу очима, несмілива, засоромлена, в чистій, але не пишній одежі. За нею в виглядом невинної офіри сунулась Маріцца, а позаду і Йон. Кілька сот очей цікаво впились в Параскіцу, наче бачили її вперше. Ті, що стояли далі, витягали шиї та навалювались на других, щоб було видніше. Коли Параскіца наблизилась до дівчат, щоб заняти відповідне місце, ті так ішарахнули від неї, мов од вовка. Круг Параскіци вробилось так просторо, що навіть попададя могла б їй позаздрити. Але той простір тільки додав жалю дівчині, і вона, щоб не бачити людей, отих лихих недобрих людей, опустила навколішки з благанням до Бога—Бога доброго, милосердного, який бачить усі кривди людські, знає й невинність. Параскіца ревно молилась, а навкруги її хвилювалась зацікавлена та наелектризована юрма. Надаремне молодень-

кий, чорнявий піп виявляв усю красу свого м'ягкого голосу, надаремне вкладав він так багато почуття у свої вигуки: його вірних парафіян цікавило зовсім не те. Всі очікували чогось незвичайного і коли стежили за службою божою, то лиш на те, аби не пропустити „Іже херувими“. Тоді мало статись те, чого всі в такому напруженні чекали, мала об'явитись відьма сабочим витям та гавканням. В церкві було душно. Така церква не могла вмістити так багато парафіян, люде тіснилися, щільно пристаючи один до одного, і формувалось одно велике тіло, гаряче, пітне, дихаюче сотнями ротів. Гарячий людський віддих, змішаний з димом ладану та чадом свічок, сірим туманом висів над головами і здавалося, що ту душну наелектризовану атмосферу ось-ось перетне блискавка, вдарить грім і струсне стіни своїм могутнім гуркотом. Ото-ж, коли час наближався до „херувимської“, очі розгорялись сильніше, неспокій зростав, в'язи боліли, бо треба було дивитись через голови сусідів, гнітив навіть. Далі трудно було витримувати. Та от все стихло, як перед бурею і крилос торжественно, спочатку тихо, а далі все дужчаючи загудів: „Іже херувими“. Люде стрепенулись. На лица вдарив наче холодний вітрець. Обличчя витяглися зблідлі, а очі, цілі сотки очей впилися в Параскіцу. Параскіца стояла навколішках і молилась. Вона сама, благаюча та протестуюча проти людської несправедливости, вона сама несвідомо чекала моменту, коли співатимуть „херувимську“. І от, як тільки розлягся тихий а величній хор, щось важке, пекуче покотилося їй під горло і прохалось на верх роздираючим криком. Жах обхопив Параскіцу й обляв хо-

лодним потом. Вона ледве здержала той крик. Вона конвульсійним рухом поклала на себе великий хрест і вдарила поклона, стискаючи міцно руки. Невже—правда? А люде ждали. Без найменшого руху, з затамованим віддихом, затопивши палаючий зір у лежачу долі відьму. Тим часом херувимська минала, як літня ніч. Морок щез і світло свідомости, що нічого таки не сталося незвичайного, прикро вразило напружену масу. Ще хвилинку люде стояли тихо, немов не вірячи в розчарування, немов чогось ще сподіваючись. Але все було, як і перед хвилию: Параскіца хрестилась та біла поклони, а на обличчях оточаючої її жіноти малювався кислий вираз. Юрма ворухнулася, пробудилась од сну, незадоволена та роздратована. Немов досада взяла на Параскіцу, що завела їх в сподіванках.

Де-хто зараз же вийшов з церкви на свіже повітря. Йоч був в ажитації та щось з горячковістю шептав своєму сусідові. Він зирнув на свою жінку; та, засоромлена, здивована, зносила очі до-гори, немов питаючись у Бога, що ж це таке сталося?

Служба божа скінчилась. Люде поспішно виходили з церкви. Де-хто жалів Параскіцу, уважаючи її офірою поговорів. Матуша-Прохіра була ні в тих, ні в сих. Вона ж сама дала раду, вона ж роздзвонила по світу і тепер в того всього нічого не вийшло. Зате Йоч Галчан тріумфував. Він знав, що так скінчиться, бо його не послухали. Він радив і тепер знов радить оглянути дівчину: є хвіст—відьма, нема—не відьма. От і все! Другого способу нема. Де-хто потакував йому і навіть Прохіра, щоб вийти з прикрого становища, схилилася до

Йочового способу, особливо в такому випадкові, коли відьма хитра, злісна та досвідчена.

Йон йшов поруч Маріцци значно заспокоєний; очевидячки, більше у цій всій історії з Параскіцею брехень, ніж чого. Він був радий, що так скінчилося, що люде заспокоїлись і що йому не доведеться святити власним коштом заворожену буцім Параскіцею криницю. Він ділився своєю радістю з Маріццею, хоч та якось холодно приймала його задоволення. Вона неприязно поглядала на Параскіцу, бліду, немов стрівожену чимсь та поспішаючу додому з спущеними до-долу очима.

Зорі блимають над Параскіцею, а навкруги її темно і тихо. Цупкі покручені кущі винограду безладно розповзлись по вохкій землі, спутались гиллячками і напнули над землею гарний намет густого листя та великих, важких грон. Виноград уже достигає. Цілий день, під палючим серпневим сонцем, поволі йшов таємний процес наливання ягід; тепер, напівпрозорі жовтіючі та червоніючі китяги солодко дрімать серед лапатога листя та легких випарів землі. Їх стережуть від лихого ока та всяких пригод начеплені на кілки овечі, коров'ячі та кінські черепи, що неясно білілись скрізь по винограднику.

Параскіца сидить на улюбленому місці, під великим крислатим кущем. Вона дивиться у простір, але кущів не бачить. Перед очима її церква, повна люду... Співають Херувими; а її під груди щось підкочується, лізе з горла і так хочеться крикнути дико, не своїм голосом. Що воно таке? Звідки взялося таке чудне бажання? Це питання вже кілька день морочить її, не дає спокою. З тої пам'ятної неділі з нею часто бу-

ває таке, вона почуває в собі щось досі невідоме. Почне молитися—і не може: якась сила душить за горло, проситься з грудей божевільним криком. А то видається, що вона стала легкою, такою легкою, як пір'їнка, от-от здійметься угору й полетить кудись та накоїть лиха. І все кортить зробити щось таке, погане. Наприклад: полетіти до Прохіри, сісти на її корову, крикнути і лупцюючи її босими ногами, нестись з розпущеними косами в скаженій гонитві, аж поки налякана худоба не випустить з себе духу... Або поробити щось Маріціці.. Перекинути її, наприклад, у сучку... худу, миршаву, з підібганим хвостом сучку... Вона до хати, до страви, холодна й голодна, а її відти: „Циба!.. А не підеш погана!..“ Вона до Тодороки, а він її ногою в бік: „Циба, собака!..“ Вона це може зробити, почуває в собі силу. Але, Господи, що—вона? Невже люде говорять правду? Невже вона... відьма?...—Ні... ні, здригується Параскіца і протирає очі, бажаючи одігнати від себе ті чудні образи й думки. Це вона розпускається, це лихий „дрозку“ підступає до неї, бо вона тепер не молиться, бо вона забула тепер Бога. Параскіца хреститься, скупчує увагу, і здіймаючи очі до зоряного неба, побожно приказує: „Тати апостру, каре еша шіерші ла поминд!..“

З-за гори впливає місяць, наче визволяєть-ся з чорної хмари, що залягла крайнебо. Срібний світ тихо підбирається до виноградника, залазить між кущі, падає на китяги. Звірячі черепи на кілках побіліли і кинули по-за себе довгі, рогаті тіні. Виноградний лист вирізується в темряві й ніжно тремтить разом з тонким вусяком у місячному сяйві.

Параскіца не кінчає молитви. Їй видалось, що он той баранячий череп, білий як сніг, моргнув на неї своїм порожнім, витекшим оком. Параскіца напружила зір. Ні, нічого. Вона знов зняла очі до неба, проказуючи молитву, коли з правого боку щось мигнуло. Параскіца зирнула вправо. Там, на довгій тичці, хиталась біла рогата голова корови і виразно осміхалась до Параскіци. Параскіца завмерла. Коров'ячий череп усе осміхався лукаво до неї, вирячившись своїми очима-дірами. Параскіца почула мурашки за спиною...

Щось шелеснуло. Вона, сполохана, обернулась у той бік, але там нічого не було, лиш місячний промінь, мов біла велитенська рука, простягся під кущами до винограду. Параскіца тремтіла і боялась знов стрітися очима з порозвішаними по винограднику черепами, хоч її так і тягло щось зирнути в той бік, де, вона знала, висіла кінська голова, та вона не насмівалась. Раптом вона почула, що за плечима в неї щось стоїть. Мов обмерла, скрутилась вона на місці, знявшись на ноги, і стрілась очима з тою кінською головою, на яку боялась глянути. Кінська голова спокійно висіла на кілку, сліпуче біліючи проти місяця, і мала вовсім невеселий вигляд. Проте Параскіцу обняв холодний страх перед тим, що, їй здавалося, мало ось-ось статися і гнітило її великим передчуттям.

І білі черепи, такі лячні нині, і чорні холодні кущі з покрученими лозами, і місячний світ, що мов велитенські руки білого страховища простягавсь до них, а врешті, невідомий досі душевний процес, такий чудний і загадковий—усе те обняло її жахом холодним і безвладно-ючим. Параскіца хотіла бігти—і не могла: ноги

немов приросли до землі, а широко розплющені очі пишно вдивлялися в простір, наче ось-ось мали побачити щось незвичайне. Коли вона перемогла себе, вона нерівною ходою, мов п'яна, швидко тікала з виноградника, путаючись в зарослях та здригаючись, коли мокрий від роси лист виноградний несподівано доторкався до її лиця або шиї.

Кілька день Параскіца ходила, мов затроєна. Думка її уперто працювала в одному напрямку: вона пригадувала все, що чула в дитячих літах про відьом, і всі прикмети їхні рівняла до тих чудних почувань, які турбували її останніми днями. Вона все більше і більше впевнялася, що люде не помиляються, що вона відьма — і ця свідомість заморожувала кров у неї. Вона не ходила вже вечерами на виноградник, бо їй здавалося, що черепи сміються з неї та промовляють: „Стригойка“!

Лежачи вночі на призьбі, вона довго не могла заснути, мордуючись усякими чудними думками, що мимохіть тізли до голови.

Раз над ранком—Параскіца не могла сказати, чи вона спала чи ні—з нею щось сталося: вона знов почувалась легкою, як солома. Легкий вітрець обвіяв її і щось тверде й холодне, мов гадюка, залоскотало її по литках: то був хвіст, довгий, твердий з волохатим пучечком на кінці, мов у корови. На голові, підіймаючи волосся, вискочили різки—вона не бачила їх, але чула. Якась шалена злість засвітила їй очі й запалила серце. В одну мить вона знялась вгору, кинулась у вихор, який закрутив її й поніс над землею. Вона летіла, а круг неї свистів та гудів вітер, роздуваючи лихий полонінь в її відьомському серці.

Вранці її знайшли зомлілу коло Галчанового обійстя. Її очутили і завели додому. Вона сиділа бліда й пригноблена на призьбі, оточена купкою цікавих, і нічого не одповідала на розпитування. Вона боялась новорухнутись, бо їй все здавалося, що її залоскоче по голих ногах довгий і твердий, мов гадюка, хвіст.

Подія зробила в магалі велику сенсацію. Магала, заспокоєна досвідом, свідком якого була в неділю у церкві, загула знов. Спосіб Йоча Галчана, про який він кричав усякому стрічному, став популярним і сподобався сполоханим. „Магала жіям!“ Всі згоджувалися, що тільки хвіст становить безперечну прикмету відьми і лиш присутність або одсутність його у Параскіци може покласти якийсь кінець справі. Йона атаковано зо всіх боків: він мусять згодитися, щоб його дочку оглянули, бо як не згодиться, то вони й сами знайдуть спосіб, село не буде терпіти далі пакости!..

Змучений забобонним страхом, Йон згоджувався на все: йому й самому докучила вся ця історія, і він охоче покладе кінець їй.

В найближчу неділю мали одбутись оглядини. Зараня в неділю, ще люде й з церкви не вийшли, матуша-Прохіра була вже в хаті Бросків. Вона з такою торжественністю помагала Маріці прибирати світлицю, наче нині вони мали святити хату її сусідів. Раду підстеріг Параскіцу на дворі й закликав у хату. Прохіра все назирала за нею, щоб не випустити її з хати. Вона була певна, що дівчина передчуває те, що має статись, і лишень шукає слушного менту, аби вискочити з хати—тоді шукай вітра в полі. Прохіра дійшла до такої обережності, що навіть приносила з сіней води

Параскіці, коли та хотіла налитися, а сінешні двері засунула на засув. Вона все шепталася по кутках з Маріццою, наче обговорювала план кампанії, та робила знаки Йонові, який з видимою тривогою без перестанку виглядав у вікно. Параскіці все те вдалось непевним. Вона помічала, що щось робиться незвичайне і з видимою тривогою водила очима за кожним рухом присутніх. Маріцца, пошептавшись з Прохірою, вийшла з хати і за кілька хвилин привела з собою глуху Маріору, здоровенну, мов катюга, жінку з грубезними жиливими руками та з витрішкуватими очима. Вона мала властивість усе обнюхувати і за хвилину не було річі в хаті, дух якої не був би їй знайомим. Так вона винюхала карафку білого вина, сховану Йоном за припічком, і хоч заявила, що гріх вживати трунок цей, поки не вийдуть з церкви, однак налила собі скляночку й вихилила з видимим задоволенням.

Чим ближче було до виходу з церкви, тим Іон частіш зазиравав у вікно. Врешті він помітив купку людей, що прямували до його хати. Незабаром во всіх боків надходили люде. Молодиці в святочних одежах, з поважним настроєм від служби божої, стовпились перед самими дверми. За ними видко було громаду чоловіків, старих і середніх, і лиш тільки один Йоч Галчан зашився поміж жінок та про щось жваво балакав.

Дівчата й парубки стояли осторонь, зате дівора, як мухи страву, обліпила вікна.

Коли Параскіца побачила в вікні юрму народу, божевільний жах обхопив її. Для неї стало ясным, що то прийшли по її душу, що її за-

раз поведуть топити або спалять на вогнищі, як відьму в давні часи.

Вона з виглядом зацькованого звірка, з широкими від жаху очима, забила по хаті, шукаючи виходу. Але в ту ж мить Прохіра з Маріорою вхопили її за руки і іпрдержали її на місці. Йон став коло дверей, готовий краще трупом лягти, ніж випустити дочку з хати. Маріцца, згорнувши руки під хвартухом, з загадковим усміхом дивилась на ту сцену.

— Валеv... — не своїм голосом верещала Параскіца, вириваючись з міцних рук. — Пустіть мене, тіточка. Ой нудно мені, ой смерть моя.

— Тихо будь, не бійсь, — заспокоювала її „тіточка“ і тягла до ліжка.

Тут Параскіца не стямилася, як всі спідниці її опинились на голові в неї, а сильні руки повалили її на ліжко. Параскіца хрипіла та борсалась, мов звірь у пастці, під важким тілом глухої Маріори, і лиш инколи, як визк недорізаного поросяти, вибивався з-під спідниць розпачливий протест Параскіци.

Прохіра подала знак рукою, і Йон кинувся одсувати сінешні двері, до яких нетерпляче вже добивались. Ціла хвиля народу разом кинулась до сіней, але Йон енергично спротивився: він буде пускати по одному, по двоє.

Нетерпелива юрма івалтувалась: усім хотілось зараз побачити хвіст у відьми, особливо репетували ті, чиї корови стали офірою відьми. Галчан поривався першим увійти в хату, але молодиці не пускали його, бо він мущина і йому не слід дивитись на дівочий сором. Це доводило Йоча до лютої, ображало, як автора ідеї, і він з піною в роті, лаючись та розштовхуючи всіх, перся до дверей.

Йон пускав лиш жінок, по дві, по три за раз. Вони наближались до ліжка, мапали й оглядали видиму половину Параскіци, пильно і сумлінно, мов корову на ярмарку, і розчаровані уступали місце другому гурточку, що вже надходив з сіней. Параскіца вже не борсалась, не кричала. Вона запевнилася, що її не топтимуть і не пражитимуть на вогні. Вона зрозуміла, чого від неї хотять, і лежала мовчки спокійно. А люде йшли одні за другими, мов на прощу, і оглядали її, і доторкались до неї. Параскіца їх не бачила, але по голосі, або по грубому пальці, що чула на своєму тілі, догадувалася, хто приходив до неї з візитом. От тітка Аніта, що живе коло цвинтаря, а оце баба Домніка, мати Гурдоки, найкращого хлопця на селі. Параскіци було душно, їй трудно було дихати в хвили спідниць, що збились на її голові, але вона не зважувалась вже змагатися, бо добре знала, що дужі руки обох жінок осадять її знов на місце. То ж вона зігнута вдвоє, в незвичайно незручній позі, тихо лежала і з резигнацією приймала гостей, що одні за другими одвідували її, мов на йменини.

Тим часом на дворі учинився заколот: Йоч Галчан гарячс боронив свої авторські права й поривався до хати. Зважаючи на його завзятість, Йон мусів порадитись найповажніших жінок, які по недовгій розвазі поклали допустити з мущин тільки Йоча, маючи на увазі не останню роль, яку він грав у нинішньому важному випадкові.

Йоча впустили.

Червоний і схвильований він підійшов до ліжка, а його масні очі так і забігали від купи спідниць, аж до гарних панчіх Параскіци. Він

постояв кілька хвилин над Параскіцою з видимим розчаруванням, ляпнув її злегенька долонею і авторитетно промовив:

— Ні, не відьма!...

В той мент Прохіра й Маріора пустили Параскіцу. Вона поспішно випутала голову з спідниць, і хоч лице її горіло від сорому, серце радісно тріпало в грудях і якийсь солодкий спокій розлився по всій її істоті: вона тепер напевне знала, як і всі люде, що вона не відьма.

30 червня, 1898.
Чернігів.

НБ ПНУС

152177

- 100—103. Антонович В., Коротка історія Козаччини.
104. Аверченко, Гуморески.
105. Барвінок Г., Русалка.
106—107. Ленкий Б., М. Шашкевич (Літ. хар. укр. письм. II).
108—1106. Куліш П., Чорна Рада, повість.
111. Толстой Л., Полонений на Кавказі, правд. подія.
112—113. Бергзон, Ан., Вступ до метафізики.
114. Франс Анатоль, Комедія про чоловіка, що оженився з немовою, жарт у 2 актах.
115—120. Барвінський Олександр, Спомини з мого життя, II.
121—123. Кобилянська О., Землі I, повість.
124—126. Кобилянська О., Землі II, повість.
127—128. Шов Б., Цезар і Клеопатра, драма.
129. М. Вовчок, Не до пари, Два сини й інші оповід.
130—134. Маковей О., Заліссе, повість.
135—139. Кониський Ол., У гостях добре, дома лише, повість.
141—142. Федькович Ю., Довбуш, трагедія.
143—1446. Федькович Ю., Оповідання.
145. Гринюк Лесь, Весняні вечери, новелі.
146. Леся Українка, Орґія, драматична поема.
147. Федькович Ю., Так вам треба, фарс.
148. Федькович Ю., Як козам роги виправляють.
149—149а. Шевченко Т., Музика, повість.
150. Кропивницький М., По ревізії, комедія в 1 дії.
151—151а. Шевченко Т., Артаст, повість.
152—153. Карпенко-Карий, Бурлака, драма.
154. Бобикевич О., Настоящі, комедія в 1 дії.
155—156. Шевченко Т., Гайдамаки, поема.
157. Федькович Ю., Люба—згуба, повість.
158. Шніцлер, Артур, Ляйтант Густль, новела.
159—160. Левицький-Нечуй Ів., Пропаші, повість.
161. Кобилянська Ольга, Битва, нарис.
162. Підмогильний В., В епідемічному бараці, нарис.
163. Кобилянська Ольга, Природа, новела.
164—165. Плятон, Оборона Сократа, переклав В. Кміцикевич.
166—167. Карпенко-Карий, Житєйське море, комедія.
168—170. Єфремов С., М. Коцюбинський (Літер. характер укр. письм. III).
171. Маркс Карл, Наймана праця й капітал.
172—173. Мирний Панас, Лихі люде, повість.
174—176. Дорошенко Дм., П. Куліш (Літ. хар. укр. письм. IV).
177—179. Містраль Фред., Спогади й оповідання.
180—182. Коцюбинський М., Gata morgana.
183—184. Костомаров М., Дві руські народности.
185—187. Бойко В., Марко Вовчок (Літ. хар. укр. письм. V).
188—189. Ромен Роллян, Вовки, револ. драма.
190. Коцюбинський М., Лялечка, Поединок (оповідання).
191—192. Коцюбинський М., На віру й інші оповідання.
193. Коцюбинський М., П'ятизлотник, Помстився, Хо (оповідання).
194. Коцюбинський М., Для загального добра, оповід.
195—196. Коцюбинський М., Пе-коптьор, Посел від чорного царя, Відьма (оповідання).
197. Коцюбинський М., По-людському і ціпов'яз, оповід.
198. Коцюбинський М., Дорогою ціною, оповідання.

НБ ПНУС

152177